

ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՆՏԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Ժամանակակից Իրանի սոցիալ-տնտեսական կյանքի պատմության ուսումնասիրության համար կարևոր նշանակություն ունի ագրարային հարաբերությունների հիմնական պրոբլեմներից մեկը հանդիսացող հողային ռենտայի ձևերի և առանձին հողատիրական ինստիտուտների առկայության պայմաններում նրանց մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների վերլուծությունը:

Իրանում գոյություն ունեցող հողային հարաբերությունների ներկա էտապը բնորոշ է հատկապես այն տեսակետից, որ հետզհետև ուժեղանում է կապիտալիստական հարաբերությունների ներթափանցումը գյուղատնտեսության մեջ, որը իր հերթին նոր կերպարանք է հաղորդում կալվածատիրական հողատիրությանն և հողօգտագործման եղանակներին¹:

Ներկայումս Իրանում գոյություն ունի հողային սեփականության չորս հիմնական ձև. առաջին՝ մալեքիյաթե արբաբի (مالکیت اربابی), այսինքն խոշոր և միջակ կալվածատիրություն, երկրորդ՝ մալեքիյաթե խորդեմալեբի (مالکیت خرد مالکی) — մանր հողատիրություն, երրորդ՝ մալեքիյաթե խալիսե (مالکیت خالصه) — պետական հողատիրություն և չորրորդ՝ մալեքիյաթե վակֆ (مالکیت وقف) — մղկիթապատկան և այլ նվիրատուական հողատիրություն²: Բացի հողային սեփականության այս հիմնական ձևերից, կան նաև ամլաքե իլյաթի (املاک ایلانی) — քոչվոր ցեղերին և

¹ Այս հարցին անդրադարձել ենք մեր «Կապիտալիստական հարաբերությունների ներթափանցումը Իրանական գյուղ» հոդվածում (տես ՀՄՍՈ ԳԱ Հասարակական գիտությունների «Տեղեկագիր», 1957, № 9):

² مسعود کیهان جغرافیای مفصل ایران قسمت ۳ اقتصادی تهر ان {۳} Մասուդե Կեյհանե, Իրանի բնագրական աշխարհագրություն, երրորդ տնտեսական մաս, Թեհրան, 1951, էջ 55:

ներանց պետերին պատկանող հողերը, որոնք փաստորեն կարելի է դասել խոշոր կալվածատիրական հողերի շարքը և երկրորդ՝ ամլաքե ումումի (املاك عمومى), որոնք հին համայնական հողերի վերջին մնացուկներն են և կազմում են աննշան մի տարածութուն:

Իրանական աղքատների համաձայն, գյուղացիության 60 % միանգամայն հողազուրկ է, 22 % մեկ հեկտարից պակաս հող ունի, 10 % 1—3 հեկտար, 6 % 3—20 հեկտար և այլն: Մշակվող հողերի ամբողջ տարածության ընդամենը 17 % է պատկանում նրանց, ովքեր երեք հեկտարից պակաս հող ունեն, մինչդեռ 56 % պատկանում է խոշոր կալվածատերերին, որոնք ընդ որ հողատերերի մեկ տոկոսն են կազմում:

Ըստ Սովետական Մեծ հանրագիտարանի տվյալների, մշակվող հողերի մոտ 80 % գտնվում է կալվածատերերի ձեռքում, 15 % կազմում են պետական, վակֆային և շահի հողերը, և միայն մշակվող հողերի 5 % է պատկանում գյուղացիությանը: Գյուղացիության ոչ պակաս քան 85 % հողազուրկ է և աշխատում է կալվածատիրոջ հողի վրա:

Պատկերը ավելի պարզ է դառնում, երբ քննում ենք առանձին նահանգների հողային սեփականության հարաբերությունը: Այսպես, օրինակ՝ Արաքի շրջանի կես միլիոն բնակչությունից ընդամենը 40 հազարն է ապրում քաղաքում, իսկ մնացածը ճամբողջովին թշվառության և զրկանքների մեջ՝ գյուղերում: Այստեղ վարելահողերի «82 տոկոսը պատկանում է խոշոր կալվածատերերին և միայն 18 տոկոսը գյուղացիներին ու մսմը հողատերերին»²:

Մազանդարանի նահանգի վարելահողերի 60 % պատկանում է կալվածատերերին, 15 % կազմում են վակֆային հողերը, 5 % գյուղացիներին է, իսկ մնացածը պետական և շահի հողերն են:

Գյուղատնտեսական խոշոր նշանակություն ունեցող իրանական Ադրբեջանի նահանգում մշակվող հողերի 75—80 % պատկանում է կալվածատերերին, 12 % պետությանն ու մզկիթներին և մի-

¹ «Ռեհա» (رها) 1952, № 28, և «Բահե Մարզում» (بانك مرحوم) 21 մարտի 1953 թ.: Միավորված ազգերի տնտեսական գործերի դեպարտամենտի տվյալներով, գյուղացիության 60%-ը միանգամայն հողազուրկ է, 25%-ը ունի մեկ հեկտարից պակաս հող, 10%-ը՝ 1—3 հեկտար: (United Nations Department of Economic Affairs, Land Reform, Defects in Agrarian Structure as obstacles to Economic Development, New-York, 1951, էջ 14):

² (سوی آینه) «Բեսուլե Այենդե», 13 փետրվարի, 1953:

ախ մնացած շնչին մասն է պատկանում սակավահող գյուղացիներին:

1949 թ. Իրանի, այսպես կոչված, «Յոթնամյա պլանի ադմինիստրացիայի» Վիճակագրական բաժինը Թեհրանի և Դամավանդի շրջանի 1300 գյուղերում տվյալների փորձնական հավաք կազմակերպեց: Արդյունքները ցույց տվեցին, որ գյուղական ընտանիքների 60 % միանգամայն հողազուրկ է, 25 % ունի ավելի պակաս քան մեկ հեկտար և մոտ 10 % 1—3 հեկտար հող: Այլ խոսքով, գյուղացիության 95 % տիրում էր մշակելի հողերի ընդամենը 17 %: Հողատերերի մեկ տոկոսը կազմում էին 20 հեկտարից ավելի հող ունեցողները, որոնց մեկ հինգերորդը ուներ 100 հեկտարից ավելի¹:

Ինչպես տեսնում ենք, տվյալների բազմազանությունը չի փոխում խնդրի էությունը, այն, որ ժամանակակից Իրանում հողերի գերակշռող մեծամասնությունը պատկանում է կալվածատերերին: Հատկապես խոշոր կալվածատերերին: Նրանց է պատկանում նաև գյուղատնտեսական արտադրության համար էական նշանակություն ունեցող ջուրը: Գյուղացիական բազմամիլիոն մասսաները հողազուրկ են և ստիպված են աշխատել կալվածատերերի հողերի վրա: Հենց այդտեղից էլ բխում է երկրի գյուղատնտեսության մեջ իշխող ֆեոդալա-կալվածատիրական հարաբերությունների բնույթը, հետևաբար և ամբողջ Իրանի տնտեսության հետամնացությունը:

Այժմ անդրադառնանք այն հարցին, թե հողից ստացված ամբողջ եկամուտը ինչպե՞ս է բաշխվում բնակչության տարբեր դասակարգերի միջև, մի եկամուտ, որ ներկայումս տարեկան մոտավորապես 25,5 միլիարդ ռիալ, կամ 785 միլիոն դոլլար է, և որը կազմում է ազգային ամբողջ եկամտի մոտ 85 տոկոսը²:

Մարքսը զանազանում էր ռենտայի հետևյալ ձևերը՝ աշխատանքային, մթերային, դրամական (որպես մթերայինի փոխարկված ձև), կիսրարային տնտեսություն և կապիտալիստական ռենտա: Ֆեոդալական ռենտան իր զարգացման ընթացքում անցել է երեք ստադիա՝ աշխատավճարային, մթերային և դրամական: Հողային ռենտայի զարգացման այդ երեք ստադիաները միաժամանակ հանդիսանում են ֆեոդալիզմի զարգացման ստադիաներ: Խոսելով ֆեոդալական ռենտայից դեպի կապիտալիստականը տանող անցումնաձևի մասին, Մարքսը գրում էր.

¹ «Middle East Journal», 1951, № 2, էջ 186:

² Экономика и внешняя торговля капиталистических стран, Москва 1954, стр. 213.

«Իբրև ռենտայի սկզբնական ձևից դեպի կապիտալիստական ռենտան տանող մի անցումնաձև կարող է նկատվել Metairie System-ը, տնտեսության կիսրարային սխտեմը, որի ժամանակ մշակողը (վարձակալը), բացի իր (անձնական կամ թե ուրիշի) աշխատանքից, մատակարարում է կապիտալի մի մասը տնտեսությունը վարելու համար, իսկ հողի սեփականատերը, բացի հողից՝ այդ կապիտալի մեկ ուրիշ մասը (օրինակ տավարը), իսկ արդյունքը, տարբեր երկրներում փոփոխվող որոշ համամասնություններ, բաժանվում է վարձակալի [Maier] ու հողի սեփականատիրոջ միջև¹։ Մարքսը շարունակում է. «Մի կողմից՝ կիսրար-վարձակալը, անկախ նրանից, թե իր անձնական կամ մի ուրիշի աշխատանքն է կիրառում, պետք է արդյունքի մի մասի վերաբերմամբ պահանջ առաջադրի ոչ թե բանվոր լինելու իր որպիսություններ, այլ իբրև իր աշխատանքի գործիքների մի մասի տերը, որպես մեկը, որ հենց ինքը իրեն համար կապիտալիստ է։ Մյուս կողմից՝ հողի սեփականատերն իր բաժինն է պահանջում ոչ թե բացառապես հողի իր սեփականության վրա հիմնված, այլև որպես կապիտալ փոխադրող անձն²։

Կապիտալիստական հողային ռենտան, ի տարբերություն ֆեոդալականի, հենվում է ոչ թե անմիջական տիրապետության և հպատակեցման, ոչ թե արտադրական հարկադրման հարաբերությունների վրա, այլ կապիտալիստական շահագործման հարաբերությունների վրա։ Կապիտալիստական հողային ռենտան իրենից ներկայացնում է ոչ թե անմիջական արտադրողի ամբողջ հավելյալ աշխատանքը, այլ միայն նրա մի մասը, որը հանդիսանում է ավելցուկ միջին շահույթի վրա։

Ինչպիսին է իրերի վիճակը Իրանում։

Ֆեոդալիզմը իրանում իմպերիալիստական կապիտալի ներթափանցման ազդեցության ներքո կառնեց կիսրարային սխտեմին։ Այնտեղ կիրառվում են թե՛ աշխատանքային, թե՛ մթերային և թե՛ դրամական ռենտայի ձևերը։ Բայց կիսրարային վարձակալության պայմաններն իրանում խորապես տարբերվում են այն կիսրարությունից, որը հանդիսանում է ֆեոդալականից կապիտալիստականի անցնելու ռենտայի ձևը, որի ժամանակ ռենտան արդեն երևան չի գալիս որպես հավելյալ արժեքի նորմալ ձև։ Իրանում գերիշխողը հավելյալ պրոդուկտի լրիվ յուրացման ձևն է, և կիսրարությունը

¹ Կ. Մարքս, *Կապիտալ*, հատ. 3, մաս 2, էջ 341։

² Նույն աեգում, էջ 342։

այստեղ դեպի կապիտալիստական տնտեսածէ չի տանում: Իրանական գյուղացին շահագործողներին տալիս է ոչ միայն հավելյալ պրոդուկտը: «Այն ինչ որ նա, — գրում է Մարքսը, խոսելով հողային ունեւորի մասին, — իրրե կալուածարձ վճարում է հողի սեփականատիրոջը, հաճախ կլանում է ոչ միայն նրա շահույթի մեկ մասը, այսինքն՝ նրա սեփական հավելյալ աշխատանքի մեկ մասը, որի վրա նա իրավունք ունի որպէս աշխատանքի սեփական գործիքների տեր, այլ այն նորմալ աշխատավարձի մի մասն էլ, որ նա աշխատանքի միջոցով քանակի համար կստանար ուրիշ պայմաններում: Սրանից դատ՝ հողի սեփականատերը, որն այստեղ ոչինչ չի անում հողը բարելավելու ուղղութեամբ... սեփականազրկում է սրան այն փոքրիկ կապիտալից, որը սա մեծ մասամբ իր սեփական աշխատանքով միակցում է հողին, — սեփականազրկում է ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ մի վաշխառու կաներ նման հանգամանքներում»¹: Իսկ ի՞նչ է ստացվում երկրի գյուղատնտեսութեան մէջ այդպիսի սխտեմի գերիշխանութեան հետեանքով: Արդյունքը հանդիսանում է աշխատանքի ցածր արտադրողականութունը, տընտեսութեան ձեւերի հետամնացութիւնը:

Քննելով իրանական իրականութիւնը, տեսնում ենք, որ մինչկապիտալիստական ունեւորների երեք ձեւերն էլ գոյութիւն ունեն, բայց գերակշռում է մթերային ունեւորն, շնայած որոշ տեղերում կարելի է հանդիպել մինչև իսկ աշխատանքային ունեւորի: Իսկ դրամական ունեւորն ավելի հազվադեպ է:

Կալվածատիրական հողերի մեծագույն մասում, որտեղ գյուղատնտեսական պրոդուկտները արտադրվում են գլխավորապէս վաճառքի համար, կալվածատերերը շարունակում են իրենց բաժինը գանձել մինչկապիտալիստական ունեւորի ձեռով: Այդուհանդերձ որոշ կալվածատերերի համար, հատկապէս ոռոգվող հողերի շրջաններում և խոշոր առևտրական կենտրոնների մոտակայքում, բնորոշ է որոշ շափով անցումը տնտեսութեան ֆեոդալական ձևից կապիտալիստականին: Բայց հողի և ոռոգման միջոցների նկատմամբ ֆեոդալ-կալվածատիրական սեփականութեան գերիշխանութեան պայմաններում, մինչև իսկ այդ շրջաններում, տնտեսութեան ղեկավարման նոր սխտեմին լրիվ և վերջնական անցում չի կարող լինել: Անգամ այն կալվածատերերը, որոնք ընդարձակում են վարձու աշխատանքի կիրառումը, իրենց հողերի մեծ մասը շարունակում են մշակել վարձակալների աշխատանքով:

Հնդհանրապէս կալվածատերերն իրանում հողը մշակելու հա-

¹ Կ. Մարքս, Կապիտալ, հատ. 3, մաս 2, էջ 169:

մար գյուղատնտեսական բանվորներ չեն վարձում, այլ ամբողջ հողը տալիս են արենդով: «Այսպես, ուրեմն,— գրում է Վ. Ի. Լենինը, խոսելով Ռուսաստանի մասին,— կապիտալիստական տնտեսությունը չէր կարող մեկ անգամից առաջ գալ, կոռային տնտեսությունը չէր կարող մեկ անգամից չքանալ: Հետևաբար, տնտեսության միակ հնարավոր սխտեմն անցումնային սխտեմն էր, մի սխտեմ, որն իր մեջ զուգորդում էր թե՛ կոռային և թե՛ կապիտալիստական սխտեմների՝ «գծերը»¹:

Իրանական գյուղի անցումնային սխտեմում նույնպես գերիշխում են վերևում նշված ֆեոդալական գծերը: Արդենի ամբողջ բազմազանությունը, վերջին հաշվով, կարելի է ի մի բերել կապիտալիստական և ֆեոդալական հարաբերությունների միահյուսման տարբեր ձևերի, իհարկե ֆեոդալական հարաբերությունների մնացորդների գերիշխանության պահպանումով:

Իրանում վարձավճարը գանձելու երեք ձև գոյություն ունի: Զինս (مخمس) (մթերք), այսինքն՝ վարձավճարի ստացումը նատուրայով, երկրորդ՝ նաղդ (کاشک) (կանխիկ), այսինքն՝ երբ վճարվում է կանխիկ դրամով և վերջապես, խառը ձևը, երբ մի մասը գանձվում է նատուրայով, մյուս մասը՝ դրամով, վարձատուի և վարձակալի համաձայնությամբ: Խառը ձևը հատկապես տարածված է պետական հողերում, որի մեջ երբեմն մտնում է նաև մթերքը պետական պահեստ հասցնելու պարտականությունը: 1930 թ. օրենքով կառավարությունն ուզում էր վարձավճարի միայն նաղդ (կանխիկ) ձևը միասնական դարձնել ողջ երկրի իսամար: Բայց այդ շիրակա-նացավ, և մինչև այսօր էլ Իրանում պահպանվել են վերոհիշյալ երեք ձևերը, քանի որ խոշոր կալվածատերերը հիմնականում գերադասում են նատուրալ վարձավճարը, որը նրանց ապահովում է լրացուցիչ եկամուտներ՝ ի հաշիվ արտագործի՝ գյուղացու:

Ինչպես ասվեց, Իրանի վարելահողերի գերակշռող մասը պատկանում է կալվածատերերին, որը նրանք վարձու են տալիս սուբարենդատորներին կամ գյուղացիներին: Հազվագյուտ դեպքերում է, որ կալվածատերերը անմիջականորեն զբաղվում են հողերի մշակումով՝ օգտագործելով բատրակներին: Կալվածատերերը հողերը վարձով են տալիս երեք սխտեմով:

1. Մոգաբեե կամ կիսրաբային սխտեմ: Այս դեպքում հողը

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 3, էջ 226:

վարձով է արվում վարձակալ-մշակողին որոշակի ժամկետով. բեր-
սից որոշ մաս ստանալու պայմանով:

Կալվածատերը լրիվ հսկողություն է սահմանում գյուղացինե-
րի և նրանց աշխատանքների վրա:

2. Սահմանված վնարի սխտեմ: Այս դեպքում վարձակալ-մշա-
կողը կալվածատիրոջը վճարում է նախապես որոշված մի գումար,
անկախ ստացվող բերքի քանակից:

3. Պայմանագրային սխտեմ: Այս մեծապես տարբերվում է
նախկին երկու ձևերից նրանով, որ հողը վարձով է տրվում այն-
պիսի անձնավորության, որն ինքը անմիջականորեն չի մշակում
հողը: Նա, կալվածատիրոջը մի գումար վճարելով, իրավունք է
ստանում նրան հասանելի բաժինը գանձել գյուղացիներից: Սա
հենց սուբարենդան է:

Անհրաժեշտ է նշել, որ բոլոր պարագաներում էլ կալվածատի-
րոջ բաժինը վճարվում է թե՛ բնավարձով, թե՛ կանխիկ, բայց գե-
րակշռում է իհարկե առաջինը:

Վերոհիշյալ երեք սխտեմից ամենից տարածվածը առաջինն
է՝ մողարեն կամ կիսրարային սխտեմը:

Հողը վարձով վերցնելը կոչվում է էջարե (عجار), վարձակալը
կոչվում է էջարեդար (عجاردار), իսկ պայմանագիրը էջարենամե
(عجارنامه):

Ինչպես արդեն ասացինք, իրանում տիրող ագրարային հարա-
բերությունների համար բնորոշ է հողերի կուտակումը փոքրաթիվ
հողատերերի ձեռքում՝ մի կողմից, և բազմամիլիոն հողազուրկ
գյուղացիության առկայությունը՝ մյուս կողմից: Ակնհայտ է, որ
այս երկու դասակարգերի հասարակական-տնտեսական հարաբերու-
թյունները բխում են մեկի հողային սեփականության մոնոպոլիայի
և մյուսի հողազրկության հիմքերից:

Այդ հարաբերությունների գլխավոր առանձնահատկությունը
հանդիսանում է այն, որ հողատերը, առաջին հերթին, յուրաց-
նում է անմիջական արտադրողների հավելյալ պրոդուկտները: Հա-
վելյալ արժեքը կամ հավելյալ պրոդուկտը այստեղ ձեռք է բերվում
պրոդուկտային ռենտայի ձևով: Պրոդուկտային ռենտային ուղեկ-
ցում են նաև ռենտայի նախորդ ձևի մնացուկները՝ կոռը և աշ-
խատառենտային ուրիշ ձևերը, որոնք ապացուցում են անմիջա-
կան արտադրողի տնտեսական և մասամբ էլ անձնական կախումը
իր կալվածատիրոջից:

Պաշտպանելով կալվածատիրական սեփականությունը ճնշված
և հողազուրկ գյուղացու «տնտեսականություններից», հսկակետով և ամ-

րացնելով մասնավոր սեփականությունը հողի նկատմամբ, Ռիզա շահի միապետությունը ընդունեց մի շարք օրենքներ, որոնց օբյեկտիվ հետևանքը հանդիսացավ նախկին ֆեոդալական շահագործման մեթոդների, ֆեոդալական հարաբերությունների և, վերջին հաշվով, արտադրության ֆեոդալական եղանակի կոնսերվացիան և ամրացումը որպես գերիշխող եղանակ: Այս բանը պարզ երևում է իրանի Քաղաքացիական Օրենսգրքի այն հոդվածներում, որոնք վերաբերում են կալվածատիրոջ ու գյուղացու փոխհարաբերությունների կարգավորմանը: Օրենսգրքը չի սահմանում, ո՛չ կալվածատիրոջ կողմից գանձվող ռենտայի և ո՛չ էլ անմիջական արտադրողին՝ գյուղացուն կալվածատիրոջ կողմից ավանս տրվող գումարի չափը: Ամեն մի առանձին դեպքում հողատիրոջ և վարձակալ գյուղացուն հասանելիք բաժինը որոշվում է պայմանագրով կամ ըստ տեղի սովորույթի: Այդ մասին մենք մանրամասն կխոսենք, այժմ միայն տեսնենք, թե Քաղաքացիական Օրենսգրքը ինչպես է կանոնավորում գյուղացու և կալվածատիրոջ հարաբերությունները:

Քաղաքացիական Օրենսգրքի հոդվածներում ասվում է. «Մոզարեեն մի պայմանագիր է, ըստ որի մի կողմը հող է վարձով տալիս մյուս կողմին որոշակի ժամկետով, որպեսզի վերջինս մշակելով այն, բաժանի բերքը հողի սեփականատիրոջ հետ» (Հոդված 518)¹:

«Մոզարեեն պայմանագրի ժամանակ թե՛ հողը վարձու տվողի և թե՛ մշակողի բաժինը պիտի սահմանվի հեշտ բաժանելի մասերով, ինչպես՝ քառորդ, երրորդ, կես և այլն; իսկ եթե կսահմանվի որևէ ուրիշ ձև, ապա մոզարեենի պայմանները վավերական չեն լինի» (հոդված 519)²: «Մոզարեենում թույլատրվում է պայմանավորվել, որ կողմերից մեկը մյուս կողմին տա բերքից հասանելիք բաժնից ավելին և կամ ուրիշ որևէ ունեցվածք» (հոդված 520)³:

Վարձակալը, այսինքն հողազուրկ գյուղացին Քաղաքացիական Օրենսգրքում կոչվում է ամել (عامل): Վարձակալներն ամրացվում են տվյալ հողամասին՝ հողատերերի շահերի համաձայն: Դա իր արտահայտությունն է գտնում Օրենսգրքի այն հոդվածներում, ըստ որոնց վարձակալ գյուղացին պարտավոր է ժամանակին կատարել պայմանագրով իր վրա դրված պարտականությունները, այլապես՝ «եթե մոզարեենի ժամկետը լրանա, իսկ ցանքսը պատահաբար հասունացած չլինի, ապա մշակելու համար հողը վարձով

¹ (قانون مدنی) «Քաղաքացիական Օրենսգրք», էջ 113:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

տված կողմը իրավունք ունի դադարեցնելու ցանքսի աշխատանքները, կամ թե չէ թողնելու այն, ստանալով դրա դիմաց փոխհատուցում» (հոդված 540)¹։

Գյուղացին պարտավոր է հետևել ցանքսին մինչև վերջ։ 534-րդ հոդվածում ասվում է. «Եթե ցանողը պայմանագիրը կնքելու ժամանակ կամ թե աշխատանքների սկզբում թողնի ցանքսը և ոչ ոք չփոխարինի նրան՝ սկսած դործը ավարտելու համար, ապա հոյը վարձով տվողի խնդրանքով դատարանը կարող է պարտագրել ցանողին ավարտելու այն կամ թե թույլ տալ հոյը վարձու տվողին դործը շարունակել մշակողի միջոցներով, իսկ եթե դրա հնարավորությունը չլինի, ապա հոյը վարձու տվողը իրավունք ունի չեղյալ համարել պայմանագիրը»²։ Մի այլ հոդվածում սահմանվում է. «Եթե մշակողը ժամկետին հոյը չցանի, ապա հոյը վարձու տվողը իրավունք ունի վնասների հատուցում պահանջել» (հոդված 535)³, կամ «Եթե մշակողը համընդհանուր ընդունված կարգով չհետևի ցանքսին, որի հետևանքով բերքը քիչ լինի, կամ հոյը վարձու տվողին որևէ այլ վնաս պատճառի, ապա մշակողը վնասի համար պատասխանատու թյուն կկրի» (հոդված 536)⁴։ Հոդված 537-ում ասվում է. «Եթե մոզարեհ պայմանագրում ցույց է տրված որոշակի տեսակ ցանքս, իսկ մշակողը ցանի ուրիշը, ապա պայմանագիրը անվավեր կհամարվի»⁵։ Պայմանագիրը, չեղյալ համարվելու դեպքում բերքը բաժանվում է հետևյալ կերպ. «...ամբողջ բերքը հասնում է սերմի տիրոջը (որը համարյա միշտ կալվածատերն է լինում, — ձ. Ե.), իսկ մյուս կողմը՝ հոյի, ջրի, կամ աշխատուժի տերը իրավունք ունի հատուցում ստանալու նրա դիմաց, ինչի տերը որ նա հանդիսանում է։ Եթե սերմացուն պատկանում է թե՛ հոյը վարձու տվողին և թե՛ մշակողին, ապա բերքը և հիշյալ հատուցումը բաժանվում են նրանց միջև, սերմացուից նրանց ունեցած բաժնի համապատասխան» (հոդված 533)⁶։

Պայմանագրի մի ուրիշ ձևը կոչվում է «մոսակաթ», (مساقات)։ որը կնքվում է ծառերի կամ այգիների տերերի և, այսպես կոչված, ամենների (վարձակալ գյուղացիների) միջև։ Ըստ Քաղաքացիական Օրենսգրքի դա ենթակա է նույնպիսի կանոնադրության, ինչ կիրառարայինը, միայն այն տարբերությամբ, որ երբ մոսակաթը

¹ (قانون مدنی) «Քաղաքացիական Օրենսգրք», էջ 117։

² Նույն տեղում, էջ 116։

³ Նույն տեղում։

⁴ Նույն տեղում։

⁵ Նույն տեղում։

⁶ Նույն տեղում։

չեղյալ է համարվում կամ բեկանվում, ամբողջ արտադրանքը պատկանում է տիրոջը, իսկ վարձակալին միայն որոշ փոխհատուցում պահանջելու իրավունք է վերապահվում (հոդված 544):

Քաղաքացիական Օրենսգրքի «մոզարե» և «մոսակաթ» պայմանագրերին վերաբերող ամբողջ բաժինը ապացուցում է, որ իրանի ժամանակակից օրենսդրությունը միայն օրինականացնում է շահագործման նախկին ֆեոդալական մեթոդները: Կալվածատիրոջ բաժինը, ինչպես և նախկինում, երբ այն սահմանվում էր տեղյալ տեղի սովորույթի համաձայն, իրավաբանական ձևակերպում է գտնում Քաղաքացիական Օրենսգրքի հոդվածներում: Գյուղացու ամրացումը հողին և հողօգտագործման ազատության բացակայությունը արտացոլվել են այն հոդվածներում, որտեղ ասվում է, որ արտադրողը իրավունք չունի «աշխատանքի սկզբում Բահել ալ գործը» և որ գյուղատնտեսական կուլտուրայի ընտրության մեջ պարտավոր է ենթարկվել հողատիրոջը:

Կալվածատերերի ու գյուղացիության փոխհարաբերությունը կարգավորող դրույթները ցույց են տալիս այնուհետև, որ Քաղաքացիական Օրենսգրքը ամրապնդում է հողատիրոջ և գյուղացու միջև իշխող ֆեոդալական արտադրահարաբերությունները: Իրանական «Նամեհ Մարդում» ամսագիրը-միանգամայն ճիշտ է գնահատում Քաղաքացիական Օրենսգրքի նշանակությունը կալվածատիրոջ և գյուղացու հարաբերությունների կարգավորման տեսակետից: «Իրանի Քաղաքացիական Օրենսգրքում,— գրում է ամսագիրը,— գյուղացիներին ապրուստի միջոցներ ապահովելու և կալվածատերերի ոտնձգություններից այդ դասակարգին պաշտպանելու տեսակետից ոչ մի կետ չկա: Մոզարե և մոսակաթ բաժնում, 513-ից մինչև 545-րդ հոդվածներում, այնպիսի կարգ է սահմանվել... որ դրանցից չի կարելի օգտվել այդ դասակարգին հովանավորելու և նրանց կյանքի պայմանները բարելավելու համար: Քանի որ իրանի օրենսդրական մեջլիսները բոլոր ժամանակներում էլ կալվածատերերի շահերի հովանավորողն ու պաշտպանն են եղել և նրանց ազատ են թողել գյուղացիներին շահագործելու ասպարեզում, ուրեմն օրենքներ հորինողներն ու գործադրողները հենց իրանի կալվածատերերն են... որի հետևանքով երկրում հարստություն ստեղծող դասակարգերի հովանավորության, իրավունքների պաշտպանման և նրանց ապրուստի նվազագույն միջոցների ապահովման համար ոչ մի օրենք չի հրատարակվել»¹:

¹ (نامه مردم ۱۳۲۵ شم ۳ صفحه ۳۳) «Նամեհ Մարդում» 1947, № 3, էջ 33:

Իսկ ի՞նչ պայմաններով է գյուղացին հողը վարձակալում:

Մոզարեբեի կամ կիսրարային սիստեմի հիմքում ընկած է հին, միջնադարյան հինգանդամյա ֆորմուլան, ըստ որի բերքը բաժանվում է հինգ մասի, ամեն մի մասը գյուղատնտեսության բաղկացուցիչ հինգ տարրերից մեկի դիմաց: Այսպես ուրեմն, ըստ այդ կարգի, հողագործությունը բաղկացած է հետևյալ տարրերից՝ 1) հողից, 2) ջրից, 3) սերմացուից, 4) անասուններից, 5) աշխատուժից: Որոշ հազվագյուտ դեպքերում էլ հողագործական գործիքները հաշվում են որպես ինքնուրույն, առանձին ֆակտոր և այդ դեպքում դառնում է վեց տարր, բայց ընդհանրապես հողագործական գործիքները, որոնք շատ պրիմիտիվ են, պատկանում են գյուղացուն: Այսպիսով, ստացված բերքը բաժանվում է հինգ մասի, լուրաքանչյուր մաս հատկացվում ըստ տարրերի պատկանելիության: Քանի որ գյուղացին, որպես կանոն, չունի ո՛չ հող և ո՛չ էլ ջուր, և շատ հաճախ էլ սերմացու ու աշխատող անասուն, որը նա որոշ շրջաններում ստիպված է առանձին վարձակալել, ապա նա այդ գործարքում հանդես է գալիս միայն իր աշխատուժով, հետևաբար ստանում է ամբողջ բերքի միայն հինգերորդ մասը: Սա բերքի բաժանման ամենատարածված եղանակն է ամբողջ Իրանում: Բայց նույն հիմունքներով կա նաև բաշխման այլ եղանակ, որը կիրառվում է երկրի առանձին շրջաններում: Այդ եղանակը կոչվում է սեյեբբար, նիսֆեբար և շարեբդար (سعیه بار، نصفه بار، چارکار): Սեյեբբար եղանակով է բերքը բաշխվում, երբ գյուղացին կալվածատիրոջից վերցնում է հողը, սերմացուն և անասունները: Բերբահավաքի ժամանակ կալվածատերը հողի դիմաց նախ վերցնում է բերքի մեկ հինգերորդ մասը, ապա մնացածը բաժանվում է երեք մասի, որից երկու մասը կալվածատիրոջն է հասնում, մեկ մասը՝ գյուղացուն:

Նիսֆեբար եղանակը կիրառվում է այն դեպքում, երբ անասուններն ու հողագործական գործիքները պատկանում են գյուղացուն. այս դեպքում ևս բերքի մեկ հինգերորդ մասը կալվածատերը վերցնում է հողի դիմաց, իսկ մնացածը կիսվում է, որից մի մասը հասնում է կալվածատիրոջը, իսկ մյուս մասը՝ գյուղացուն:

Չարեբդարի եղանակի ժամանակ կալվածատերը, նախ վերցնում է բերքի չորս հինգերորդ մասը, այնուհետև մնացած մեկ հինգերորդը բաժանում է չորս մասի, որից միայն մեկ մասը հատկացնում է գյուղացուն, այսինքն՝ գյուղացին ստանում է ամբողջ բերքի մեկ քսաներորդը միայն: Չարեբդարը կիրառվում է հազվագյուտ դեպքերում, այն էլ բրնձի ցանքսերի շրջաններում:

Սեյեքբարի և չարեքզարի ժամանակ գյուղացին պետական հարկ չի վճարում, իսկ նիսֆեքարի ժամանակ վճարում է հարկերի կեսը:

Եթե պատահի, որ գյուղացին անասուններ, սերմացու ու գործիքներ տրամադրի և կալվածատիրոջից վերցնի միայն հողն ու ջուրը, ապա բերքը բաժանվում է երեք մասի (ا، ٢، ٣ սեքուփե), որից երկու մասը գյուղացին է ստանում, մի մասը՝ կալվածատերը: Բայց այսպիսի վարձակալություն ընդհանրապես քիչ է պատահում: Նման դեպքերում ավելի հաճախ կարելի է հանդիպել երկքուփե (ا، ٢، ٣ դեքուփե) եղանակին, այսինքն՝ կիսով կես:

Այն գյուղացիները, որոնք, բացի իրենց աշխատուժից ուրիշ ոչինչ չունեն, մինչև իսկ վարձակալ չեն համարվում, պարզորեն կոչվում են «բարզեգար», և ստանում են բերքի մեկ հինգերորդ մասը: Սերմացուն մեծ մասամբ տալիս է կալվածատերը նաև այն պատճառով, որ ըստ օրենքի, նախքան բերքահավաքը պայմանագիրը բեկանվելու պարագայում, ցանքսը պիտի անցնի սերմացուն տրամադրողին:

Բայց բերքի բաժանման այդ սխեմաները գործնականում կիրառվում են ոչ լրիվ, գյուղացու բաժինը շատ ավելի պակաս է լինում, քան նշված քանակը: Այդ մասին խոստովանում է մինչև իսկ Լամբտոնը: Նա գրում է. «Բերքը բաժանելիս տրադիցիոն ձևով հաշվի են առնվում հինգ տարրերը... մինչդեռ դա փաստորեն տեսական արատակցիայից մի բան էլ ավելի է և իրական բաժանումը, չնայած նյութապես կախված է այն բանից, թե այդ տարրեր տարրերը ում են պատկանում և ով է տրամադրում, հազվագյուտ է կատարվում այն հիմունքներով, որ հինգ տարրերի համար հատկացվեն հավասար բաժիններ»:

Գործնականում հինգանդամյա ֆորմուլան Իրանի բոլոր շրջաններում նույն ձևով չի կիրառվում: Գոյություն ունեն բազմաթիվ տարաձևություններ: Նայած տեղական պայմաններին, առանձին տարրերի տեսակարար կշիռը աճում է կամ նվազում: Կարևոր նշանակություն ունի այն հանգամանքը, թե ցանքսը ոռոգվում է, թե ոչ: աշնանացան է, թե գարնանացան և այլն: Ոռոգման եղանակը՝ գետից, կանաթից (քահրիզ), կամ ջրհորից, նույնպես ազդում է բերքի բաշխման վրա:

Ընդհանրապես բերքի բաշխումը կատարվում է կալում. հացահատիկը և դարմանը անջատում են և կուտակում ըստ մասերի:

¹ A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, London, 1953, page 306.

Այսպես, օրինակ, ենթադրենք կալվածատիրոջ բաժինը երկու երրորդ է, իսկ գյուղացունը մեկ երրորդ, ապա հացահատիկը և դարմանը առանձին բաժանում են երեք մասի: Որոշ տեղերում, ինչպես օրինակ Քուրդիստանում կալվածատիրոջ իրավունքն է ընտրելու իր մասը: Սովորաբար գյուղացին իրավունք չունի բերքի իր բաժինը կալից հեռացնել, քանի դեռ կալվածատերը իր բաժինը չի տարել: Երբ բերքը բաժանվում է մասերի, կալվածատիրոջ կամ նրա մուրաշիրի՝ ներկայացուցչի կողմից դրանք կնքվում են բերքը անձեռնմխելի դարձնելու համար, որը կոչվում է «մոհր քարդան» կամ «գաջ քարդան» (محر کردن با داج کردن): Բայց այդ «կնքումը» այնքան պրիմիտիվ է, որ ամենաշնչին քամին կարող է խախտել: Այդ հանգամանքը հաճախ է շարաշահվում կալվածատերերի կողմից, գյուղացիներին դողության մեջ մեղադրելու և նրանց թալանելու համար, է՛նդհանրապես, որոշ բացառությամբ, ընդունված է, որ կալվածատիրոջ բաժինը կալից մինչև պահեստ (որը երբեմն զբոսնում է քաղաքում) փոխադրելը մտնում է գյուղացու պարտականությունների մեջ:

Գարնանացան բերքի կալվածատիրական բաժինը՝ ի տարբերություն աշնանացանի, սովորաբար որոշվում է զնահատումով: Որոշ դեպքերում դա կատարվում է ժամիայն գարնանացանի, այլ նաև աշնանացանի հացահատիկի նկատմամբ: Բերքը զնահատողը՝ մոմայիղը (مميز), որը երբեմն գյուղի քեդիսուդան է լինում, երբեմն էլ մի ուրիշ անձնավորություն, ուղղակի նայում է բերքին և զնահատում այն, ըստ դրա էլ գյուղացին պետք է վճարի կալվածատիրոջ բաժինը: Հասկանալի է, թե կալվածատերերի կամակատար մարդկանց քմահաճույքը ինչպիսի ավերածություններ պատի կստարի հետամնաց գյուղում:

Կալվածատերերը իրենց բաժինը վերցնելուց հետո բազմաթիվ տուրքն է են պարտադրում գյուղացիներին: Բոլոր այն դեպքերում, երբ գյուղացու բաժինը անասուն կամ սերմացու տրամադրելու հետևանքով ավել է լինում, կալվածատերը ժանրացնում է մյուս տուրքերը:

Իրանի նահանգներում և տարբեր շրջաններում գյուղացիների ու կալվածատերերի միջև բերքի բաժանման, ինչպես նաև, պահահանների տարբեր ձևեր գոյություն ունեն, բայց այդ բոլորի հիմքում, իհարկե, ընկած է բերքի բաժանման հնգանդամյա ֆորմուլան:

¹ A. K. S. Lambton... 306:

² Նույն տեղում, էջ 307:

Անհրաժեշտ է նշել, որ այդ հարցի պարզաբանումը դժվարին գործ է, թեկուզ այն պատճառով, որ ժամանակակից իրանում բա-
ղակայում է ստույգ ու լրիվ վիճակագրությունը: Սակայն հրապա-
րակված տեղեկությունները որոշ պատկերացում տալիս են:

Այսպես, 1952—1953 թթ. «Իրանի տարեգրքը» երկրի տար-
բեր շրջաններում կալվածատիրոջ և գյուղացու բաժինների մասին
հրապարակել է մի աղյուսակ, որը կազմվել է պաշտոնական ղե-
կուցումների հիման վրա և բավականին հետաքրքիր տվյալներ է
պարունակում¹: Աղյուսակի ուսումնասիրումը ցույց է տալիս, որ
անհամեմատ ավելի ծանր է հարավային և կենտրոնական իրանի
գյուղացիության վիճակը: Այսպես, Գուփայեգանի, Մահալաթի, Իս-
ֆահանի, Ֆաղդի, Քերմանի, Բոջնուդդի և Մոքրանի շրջանների
գյուղերում կարելի է հանդիպել այնպիսի փաստերի, երբ կալվա-
ծատիրոջ բաժինը կազմում է մինչև բերքի $\frac{3}{4}$ -ը: Խորասանի որոշ
շրջաններում կալվածատիրոջ բաժնի առավելագույնը հասնում է
մինչևիսկ բերքի $\frac{5}{6}$ մասի: Բայց այս երևույթները, ինչպես ցույց
է տալիս աղյուսակը, բնորոշ չեն իրանի համար: Ամենատարած-
ված ձևը սեքուփեն (երեք մաս) է, որը կիրառվում է երկրի բազ-
մաթիվ շրջաններում: Այսպես, Ղազվինի, Մոքրանի, Արաքի, Նա-
հավանգի, Թույսերագանի և այլ շրջանների գյուղերում գյուղացու
բաժինը կազմում է մինչև բերքի $\frac{2}{3}$ մասը: Կան դեպքեր երբ դա
լինում է ավելին, ինչպես օրինակ Արևմտյան Ադրբեջանի գյուղե-
րում՝ մինչև բերքի $\frac{9}{10}$ -ը, Խուզիստանում՝ մինչև $\frac{6}{7}$ -ը, Արևմտյան
Ադրբեջանում, ինչպես նաև Քուրդիստանում՝ մինչև $\frac{4}{5}$ -ը և այլն:
Աղյուսակը ցույց է տալիս, որ գյուղացու բաժնի նվազագույն չա-
փի կարելի է հանդիպել Խորասանում ($\frac{1}{10}$): Բերքը երկու հավասար
մասի բաժանելու դեպքերի ավելի հաճախ կարելի է հանդիպել
Բրուջերդի, Խորամարագի, Քուրդիստանի, Արևմտյան Ադրբեջանի,
Ղազվինի, Վարամինի շրջանների գյուղերում:

Այժմ, օգտագործելով իրանական և օտարերկրյա աղբյուրնե-
րում եղած, հաճախ իրար հակասող, փաստերը և վիճակագրական
տվյալները փորձենք քննել իրանի տարբեր նահանգներում և շր-
ջաններում կիրառվող բերքի բաշխման եղանակների և չափերի ըն-
դունված ձևերն ու առանձնահատկությունները և գյուղացիների
բազմազան պարհակները:

Քերմանի նահանգ: Այստեղ կալվածատերերը հետևյալ կարգն

¹ «Իրանի տարեգրք», 1952—1953 թթ., Թեհրան, էջ 184:

են հաստատել. ամեն տարի գյուղացիներին որևէ հողամաս տալու համար նրանցից մի գումար են կորզում, որը կոչվում է թակադմեն (تفادیم) կամ թաարոֆ (تعارف): Այս պրակտիկան գյուղացիության մեջ մրցակցություն է ստեղծում, որի հետևանքով ավելի շատ թաարոֆ վճարողը կարող է ավելի ընտիր հող ստանալ, հակառակ դեպքում գյուղացին կամ ցածր բերքատու հող կստանա. կամ էլ անհող կմնա: Իսկ հողերը բաժանվում են մեկ տարի ժամկետով և սահմանափակ քանակությամբ¹:

Քերմանում կալվածատերերը տալիս է հողը, ջուրը, սերմացուն և երբեմն էլ անասունները: Նրա բաժինը բոլոր տեսակի կուլտուրաներից, բացի ափիոնից, կազմում է բերքի 75—80 %: Քերմանի պայմաններում առանց ջրի հողը ոչ մի արժեք չունի և փաստորեն կալվածատերերը ոչ թե միայն այս կամ այն հողամասի, այլ ջրի տերն են: Այնպես որ «կալվածատերերին հասնող բերքի բաժինը կարելի է համարել այն կապիտալի տարեկան շահույթը, որ նրանք ներդրել են ջուր հանելու համար»²:

Քերմանի մոտ գտնվող Գավխանեում, Աքբարաբադում և Մուհամեդաբադում կալվածատիրոջ բաժինը կազմում է բերքի $\frac{7}{10}$ մասը: Իրանական «Շահբադ» թերթը, խոսելով Քերմանի բատրակների (կարարիների) մասին, գրում է. «Կարարիները գյուղի ամենատաժանակիր և ամենազրկված մարդկանցից են համարվում: Նրանց վարձում են մեկ կամ մի քանի տարով «երեք ջինսի» (ցորեն, գարի և կորեկ) բավական շնչին քանակի դիմաց... Այն գյուղացիները, որոնք այդ պայմանով աշխատում են կալվածատերերի հողերի վրա մեծ մասամբ նոր տաբուն (մարտի 21) մեկ ամիս մնացած իրենց ամբողջ պաշարը վերջացնում են ու ընտանիքների հետ սովի մատնվում, և այդ ժամանակ է, որ մի քիչ գարի կամ կորեկ ձեռք բերելու համար ստիպված են լինում դիմել գյուղի կալվածատիրոջը. անամոթ թալանչիները գյուղացիներին գարի են տալիս պայմանով, որ ամեն մի ման (3 կիլո) գարու դիմաց բերքահավաքի ժամանակ մեկ ու կես ման ցորեն ստանան: Այսպիսով, հաճախ պատահում է, որ գյուղացիները ստիպված են լինում բերքահավաքի ժամանակ իրենց ամբողջ ցորենը պարտքի դիմաց հանձնել արբաբի ներկայացուցչին և էլի դեռ պարտք մնալ: Իսկ գյուղացիներից շատերը, որոնք այդ հնարավորությունից էլ զուրկ են, ստիպված են իրենց և երեխաների ստամոքսները լցնել դաշտային խոտով: Քերմանի գյուղերից շատերում վաղ գարնանից

¹ (شهناز), «Շահբադ», 25 ապրիլ, 1953:

² „Royal Central Asian Journal“ 1953, Jan., vol. VI, Part 1, p. 55.

մինչև բերքահավաքը գյուղացիների ընտանիքների անգամները կերակրվում են խոտով¹։

Ինչ վերաբերում է վարձով աշխատող գյուղացիներին, ապա նրանք ստանում են օրական ոչ ավելի քան 10 ուիալ։ Անշահահասների առավելագույն աշխատավարձը կազմում է տարեկան 10 ման ցորեն, 10 ման գարի և 10 ման կորեկ²։

Քերմանի Ռաֆսանջան գավառում կիսրարային պայմանագիրը կալվածատերը կնքում է գյուղացու հետ ամեն տարի աշնանը, այսպես կոչված՝ աբբանգի (آب بندی) ժամանակ։ Հողը վարձակալող գյուղացին կոչվում է «սարդաիմ» (سردزمین)։ Նա կարող է իր վարձած հողը կամ մեծակ մշակել, կամ էլ մասնակից դարձնել լժկան և գյուղատնտեսական գործիքներ ունեցող այլ գյուղացիների։ Հողագործության միջոցներ ունեցող յուրաքանչյուր գյուղացի համարվում է մի «մարդ» (مرد)، և եթե աշխատել են 10 հոգի, ապա գյուղացուն հասնող բերքը բաժանվում է 10 մասի, իսկ եթե գյուղացին չունի այդ բոլոր միջոցները, ապա նա համարվում է «կես մարդ» (نیم مرد)، և մի մարդու բաժնի կեսն է ստանում։ Գյուղացիների երեխաները մինչև 18 տարեկան հասակը նույնպես կես մարդ են համարվում։

Հողը վարձակալող գյուղացին, որն ուղղակիորեն կալվածատիրոջ հետ պայմանագիր է կնքել, եթե անասուններ և գործիքներ ունենա, ապա մի «մարդու» բաժին ստանալու փոխարեն ստանում է նախապես որոշված մի բաժին՝ «կարարի»։ Այստեղ ևս կալվածատերը իրավունք ունի գյուղացուն գյուղից վտարել։ Կալվածատերը նոր եկած գյուղացուն «խեթաբ» (خطاب) է տալիս, այսինքն՝ թույլ է տալիս, որ իր հողում աշխատի։ Այդ խեթաբները միայն հողագործությամբ զբաղվելու թույլտվություններ են և նրանց մեջ չեն նշվում բերքի բաշխման կարգը։ Բայց այդ խեթաբներում հաճախ նշվում է, որ եթե հանձնված հողի բերքը առավելագույնից (դահթիրից) և նվազագույնից (դահփայեից) պակաս լինի, ապա գյուղացին պարտավոր է փոխհատուցել այդ տարբերությունը։ Ռաֆսանջանի գյուղերի վարելահողերը ընդհանրապես բաժանվում են հարասանների, որոնք մշակվում են երեքմի մի քանի «մարդ»-երի միջոցով՝ մի սարգաիմի գլխավորությամբ, երեքմի էլ միայն մի «մարդ»-ի և մի սարգաիմի կողմից։ Սերմացուն տալիս է կալվածատերը։ Գյուղացին, մինչև իսկ եթե սերմացու ունենա,

¹ (شهباز) «Շահբազ», 25 ապրիլի, 1953:

² (شهباز) «Շահբազ», 23 ապրիլի, 1953:

իրավունք չունի այն օգտագործելու: Ինչպես ասվեց, ամեն մի գյուղացի, երբ կալվածատիրոջից հողամաս է ստանում մշակելու համար, պետք է մի գումար վճարի կալվածատիրոջը, որպես Թաարոֆ: Սակավամարդ գյուղերում, ինչպես օրինակ Նորմաշիրում, ամեն մի գյուղացի հողամասը վերցնելիս կալվածատիրոջից ստանում է նաև մի գումար մոսաբեհ **مساجه** (օժանդակություն) անունով: Քանի դեռ գյուղացին շարունակում է աշխատել կալվածատիրոջ հողի վրա, մոսաբեհն հետ չի պահանջվում: Միայն հողից հեռանալու պարագայում է, որ գյուղացին ստիպված է այդ գումարը վերադարձնել, մի հանգամանք, որը հաճախ միջոց է հանդիսանում գյուղացուն հողի հետ կապելու համար:

Սովորաբար Ռաֆսանջանում բերքը հավաքելուց, կալսելուց և մաքրելուց հետո, նախքան նրա բաշխումը բերքի 7 % հանվում է հատուկ ծախսերի համար, այնուհետև մնացածը շորս մասի է բաժանվում, որից երեքը վերցնում է կալվածատերը, մի մասն էլ՝ գյուղացին: Դարմանը սովորաբար կիսվում է, իսկ եթե անասունները կալվածատիրոջն են լինում, ապա գյուղացին դարմանից բաժին չի ստանում:

Ռաֆսանջանի գյուղերից Քաշքուլիյեյում մի գյուղացու եկամուտը, եթե նա աշխատելիս լինի մի քանի գյուղացիների հետ, և ցանած լինի հինգ հեկտար շաթվի, 2,5 հեկտար բամբակ և մի քիչ էլ կորեկ և բանջարեղեն, կալվածատիրոջ եկամտի համեմատությամբ, կազմում է հետևյալը.

	Իսլամական շաթվի բերքը	Իսլամական բերքը	Գյուղացու բերքը	Գյուղացու բերքը	Գյուղացու բերքը	Գյուղացու բերքը
Ծորենի բերքը	7500	50000	—	13500	2700	25500
Գարու բերքը	1500	5000	—	1350	270	2550
Բամբակի բերքը	4500	33000	—	9000	1800	19000
Զմերուկ և վարունգ	—	10000	—	3000	600	7000
Հորեկ	900	3000	—	1500	300	1400
Ծորենի սերմացու 750 կգ	—	—	5000	—	—	—
Գարու սերմացու 150 կգ	—	—	500	—	—	—
Հորեկի սերմացու 30 կգ	—	—	100	—	—	—
Բամբակի ցանքսի ծախս	—	—	5000	—	—	—
Կանաթների մաքրման ծախսերը	—	—	6000	—	—	—
Գումար		101000	16600	28350	5670	55450 ¹

¹ Ծորենի և գարու գինը 1947 թ. դնեով խաբվարը 1000 ռիալ է հաշված: (دراهم دالاس) «Նամեն Մարդում», 15 օգոստոսի, 1947:

Աղյուսակից երևում է, որ յուրաքանչյուր գյուղացու եկամտի ընդամենը մեկ տասներորդն է մնում իրեն, իսկ մնացած ինը տասներորդը անցնում է կալվածատիրոջը:

Մագենդարանի նահանգ: Մագենդարանում մշակվում են բրինձ, բամբակ և այլ կուլտուրաներ. այստեղ աճում են նաև մեծ քանակությամբ ցիտրուսային պտուղներ: Կալվածատերերը ցիտրուսային բերքը մշակում են վարձու աշխատանքի միջոցով:

Ի տարբերություն Իրանի մյուս նահանգների, կալվածատերերը Մագենդարանում կանաթներ (ստորերկրյա ջրի անցուղիներ) կառուցելու և դրանք նորոգելու ու մաքրելու ծախսերից ազատված են, քանի որ այդտեղ հոսում են բազմաթիվ գետեր, որոնցից հեշտությամբ կարելի է օգտվել, իսկ տեղումներն էլ ընդհանրապես շատ բարձր են: Կալվածատիրոջ բաժինը գանձվում է երկու եղանակով, որոնք Մագենդարանում հայտնի են որպես «էջարե» (اجاره) և «նեսֆեարի» (نصفه کاری) անուններով:

Կալվածքի էջարեն՝ վարձակալումը կապված է հողի բերրիության կամ ինչպես Մագենդարանում է ասվում՝ «մաբղուբիաթի» (مرغوبیت) հետ: Զրի քանակը, տարեբային աղետները կամ տարվա բերրիությունը ոչ մի նշանակություն չունեն «էջարե բահա»-ի (اجاره بهه) այսինքն՝ վարձավճարի որոշման գործում:

Մագենդարանի տարրեր մասերում, նայած հողի որակին՝ վարձը գանձվում է հեկտարից՝ հետևյալ չափերով.

1. Շահսովարում և նրա շրջակայքում՝ յուրաքանչյուր հեկտարից 300—750 կգ.

2. Քաշուրում, Նոշահրում և Չալուսում՝ 280—740 կգ.

3. Բաբուլում և Ամոլում՝ 300—840 կգ.

4. Սարիում, Շահիում և Բեհշահրում՝ 495—900 կգ.

5. Լանգառուղում յուրաքանչյուր 2000 քառակուսի մետրի գանձվում է 150—225 կգ. բրինձ:

Նեսֆեարի կոչվող պայմանագրով գյուղատնտեսական տարվա սկզբին կալվածատերը որոշ քանակությամբ մթերք է տալիս գյուղացուն՝ որպես «օժանդակություն», որի դիմաց գյուղացին պարտավոր է բերքահավաքի ժամանակ ամբողջ բերքի կեսը տալ կալվածատիրոջը, իսկ մնացած կեսից վերոհիշյալ էջարեի կարգով կալվածատերը ստանում է իր բաժինը:

Կալվածատիրոջ կողմից գյուղացուն տրվող օժանդակությունը ըստ տեղերի տարբերվում է: Օրինակ՝ Նովշահրի, Չալուսի և Քաշա-

¹ (نام مردم) «Նամե Խարդոմ», 28 սեպտեմբերի, 1947:

րի շրջաններում մի հեկտար հող ցանելու համար կալվածատերը գյուղացուն տալիս է 120 կիլոգրամ բրինձ, 6 կիլոգրամ յուղ, 9 կիլոգրամ չամիչ՝ շաքարի փոխարեն, մեկ կիլոգրամ ծխախոտ, մի քիչ թեյ և գյուղացու կողմից վարձվող անասունների վարձի գնի կեսը:

Շահիի և Բարուի շրջաններում այդ «օժանդակությունը» կազմում է 120 կիլոգրամ բրինձ, 50 թուման կանխիկ դրամ և անասունի վարձի կեսը, որի դիմաց բերքահավաքի ժամանակ, բացի բերքի կեսից, կալվածատերը վերցնում է այդ նույն քանակի բրինձն ու ուրամբ¹:

Մաղենդարանի բազմաթիվ գյուղերում գյուղացիները տալիս են հինգ աքաղաղ, որոշ քանակի ձմերուկ, սեխ, խաղող, սոխ և այլն՝ «բարխանե» (بارخانه) անվան տակ:

Կալվածատերերի կողմից գյուղացիներին տրվող օժանդակությունը հաճախ կատարվում է հետևյալ ձևով. գյուղացուն տրվող 120 կիլոգրամ բրինձի դիմաց կալվածատերը ստանում է պաշտոնական ստացական 100 թումանի համար, իսկ աշնանը, երբ բրինձի գինը շատ ցածր է, գյուղացին կալվածատիրոջը վերադարձնում է 100 թումանի բրինձ, որը երբեմն կազմում է մոտ 250 կիլոգրամ²:

Որոշ դեպքերում կալվածատերերը իրենք են մշակում հողը վարձու աշխատանքի միջոցով և բատրակին վճարում են օրական 25 ոփալ, այն ժամանակ, երբ բրինձի կիլոն արժի 18 ոփալ³:

Իրանական պաշտոնական «էթթելաթ» թերթը, քննարկելով Մաղենդարանի գյուղացիության վիճակը, գրում է. «Եթե այժմ որևէ մեկը Մաղենդարան գնա և ուսումնասիրի, ցավոք սրտի այն եզրակացության կհասնի, որ առաջին ձեռքը, այսինքն՝ գյուղացին, որ ամեն օր մինչև ծնկները տիղմի մեջ խրված, մալարիայի մոծակներով շրջապատված, իր օրվա ապրուստը հայթայթելու և քաղաքների բնակչությանը սննդամթերքով ապահովելու համար ճիգ ու ջանք է թափում, չքավորության և դրամագլուխ շունենալու պատճառով դեռևս իր չհասունացած ցանքսը ցածր գնով նախապես վաճառում է և բերքահավաքի ժամանակ դատարկաձեռն տուն վերադառնում: Չորս հոգիանոց գյուղացիական մի ընտանիքի նվազագույն ծախսերը թերթը հետևյալ կերպ է ներկայացնում.

¹ (نام مدم) «Նամե Մադդամ», 2 օկտեմբերի 1947:

² Նույն տեղում:

³ «The fortnightly» 1952, № 1022, page 102.

Մնունդ և հաղուստ	Ամսական	Տարեկան	Գումարը
Բրինձ	28 ման	336 ման	5040 ուիալ
Թեյ և շաքար	150 ուիալ	—	1800 ուիալ
Միս, հաց և ծխախոտ	300 ուիալ	—	3600 ուիալ
Հաղուստի և կոշիկի միջինում . .	—	—	3000 ուիալ
Ծախսի ընդհանուր գումար . . .			13440 ուիալ

Այդ ծախսի դիմաց նրա ընդհանուր եկամուտն է կազմում 12.700 ուիալ: Այնուհետև թերթը նշում է, որ մինչև իսկ այս հաշվով էլ գյուղացին տարեկան 740 ուիալ պակասորդ է ունենում, եթե իհարկե տարին բարեհաջող լինի, ջուրը առատ, բերքն անվնաս, ինքն ու իր ընտանիքը առողջ լինեն, հիվանդության ծախսեր չունենան, լծկան էլ չվարձի, կառավարության գործակալների ոտնձգության և հարստահարման չենթարկվի, և վերջապես բերքն էլ նախապես վաճառած չլինի¹: Իսկ այս բոլոր պայմանականությունները՝ հոգուտ գյուղացու պրակտիկայում համարյա անհնար են:

Գիլանի նախնային: Անասուններ, սերմացու և հողագործական գործիքներ ունեցող, քիչ թե շատ ունեւոր գյուղացիների ավելի հաճախ կարելի է հանդիպել Իրանի հյուսիսային նահանգներում: Հարավային նահանգներում գյուղացիները տրամադրում են միայն իրենց աշխատուժը:

Գիլանում հինգ տարրերից միայն՝ հողն է կալվածատիրոջը պատկանում. ջրի համար գյուղացին առանձին է վճարում: Եթե կալվածատերը տալիս է նաև սերմացուն, ապա բերքահավաքի ժամանակ, նախքան բերքի բաշխումը, գանձում է այն:

Գիլանում նույնպես կալվածատիրոջ և գյուղացու բաժինները տարբերվում են. եթե պայմանը էջարեի է, ապա գյուղացին կալվածատիրոջից հող վարձելով, բերքի ժամանակ ամեն մի հեկտարի դիմաց վճարում է՝ Ռուզսարում 375—900 կիլոգրամ, Փեհլեհում՝ 800—850 կիլոգրամ, Լահիջանում՝ 740—1000 կիլոգրամ, և մյուս տեղերում, ըստ հողի որակի՝ 600—750 կիլոգրամ²:

Կիսրարային եղանակի դեպքում կալվածատերը տալիս է սեր-

¹ (Cahani) «Էթթեւաթ», 9 հուլիսի, 1953:

² «Նամեհ Մարդոմ», 23 սեպտեմբերի, 1947:

մացու և որոշ նյութական օժանդակություն, որը նա հետ է ստանում տոկոսներով՝ ընդհանուր բերքից. մնացածը կիսվում է հավասար չափով: Լանգարուդում, Ֆումենաթում, Ռեշտում սերմացուն գյուղացին է տրամադրում, ուստի և ստանում է բերքի երկու երրորդը: Բայց այս դեպքում բոլոր մյուս ծախսերը, ինչպես օրինակ լժկանների վարձը, առուների նորոգումը, բերքի փոխադրումը և այլն, գյուղացու վրին է: Մեկ հեկտար հողի համար օգտագործվող մի և յոթ վարձը կազմում է 5—6 արկղ (դա հավասար է 11 մանի, կամ 33 կգ) բրինձ: Զրի համար էլ ամեն մի արկղ բերքի դիմաց 2 ուիալ է վճարվում:

Եթե վարձակալ գյուղացին չմշակված հող է ստանում, որը կոչվում է խարաբի (خرابی), ապա նա առաջին երկու-երեք տարին ունեւա չի վճարում: Այդպիսի հողերում կալվածատերը գյուղացուն շինանյութ է տալիս՝ բնակարան կառուցելու համար, բայց գյուղացու աշխատանքով կառուցված տունը, այդուհանդերձ, համարվում է կալվածատիրոջ սեփականությունը:

Լահիջանում մոտավորապես 3400 հեկտար տարածություն թեյ է ցանվում: Թեյը կամ մշակում են իրենք կալվածատերերը՝ օգտագործելով օրավարձ բատրակներին, կամ էլ ամբողջ տնտեսությունը վարձով են տալիս ինչ-որ մի երրորդ անձնավորության: Այս դեպքում ամեն մի հեկտարի դիմաց նրանք ստանում են 230—260 կիլոգրամ շոր թեյ: Իրանական «Շահբաղ» թերթը գրում է, որ թեյի պլանտացիաներում ագարնանն ու ամռանը օրական ավելի քան ութ հալար բանվորուհիներ են աշխատում: Օրական ավելի քան 14 ժամ աշխատանքի դիմաց նրանք առավելագույնը ստանում են 15 ուիալ, իսկ երեխաները՝ 10 ուիալ: Չինական տեսակի թեյի պլանտացիաներում աշխատող բանվորների վայրագ շահագործումը աննախադեպ է: Բանվորների աշխատուժից առավելագույն օգուտը քաղելու նպատակով կալվածատերերը թեյի հավաքը կապալով են տալիս՝ յուրաքանչյուր կիլոգրամ թաց տերևի դիմաց 2 ուիալ վարձ վճարելով: Լահիջանի թեյի ֆաբրիկաներում ամեն մի կիլոգրամ թաց թեյի գինը միջին հաշվով 13 ուիալ է, այսինքն՝ կալվածատերը ամեն մի կիլոգրամ թեյից, մյուս ծախսերը թուրս գալուց հետո, 6 ուիալ օգուտ է քաղում: Եթե ամեն մի բանվոր՝ միջին հաշվով օրական տասը կիլոգրամ թեյ հավաքելով, քսան ուիալ վարձ է ստանում, ապա ագետները այդ վաճառում է 130 ուիալով և առնելվազն 60 ուիալ մաքուր օգուտ է ստանում²:

¹ (نامه مردم) «Նամեհ Մարդում», 23 սեպտեմբերի, 1947:

² (چای) «Շահբաղ», 10 հուլիսի, 1953:

Այս բոլոր տվյալները ցույց են տալիս, որ Գիլանում նույնպես կալվածատերերը հսկայական եկամուտներ են ստանում: Այսպես օրինակ՝ 1946 թ. Կավամ-էս-Սալաթանեն Գիլանի իր կալվածքներից մեկ միլիոն 800 հազար ուիալ եկամուտ է ունեցել:

Գիլանի թեյի և բրինձի պլանտացիաներում բատրակություն են անում թե՛ հողագործի, և թե՛ սակավահող գյուղացիները: Բատրակություն են անում ոչ միայն տղամարդիկ, այլև կանայք ու անչափահասները: Գիլանում գլխավորապես բատրակություն են անում խալխալցիները՝ հարևան լեռնային շրջանի բնակիչները: Խալխալում դրուժյունը շատ ավելի ծանր է, և գյուղացիները ստիպված գալիս են Գիլան աշխատանքի. նրանք, լեռնաբնակ լինելով, առողջ են և ուժեղ, սակայն Գիլանի բրնձի դաշտերում սոսկալի ծանր պայմաններում աշխատելով ամբողջովին հյուծվում են, քայքայում իրենց առողջությունը, իսկ շատերը մահանում են:

Գորգան: Գորգանում բնակվում են թուրքմենական քոչվոր ցեղերը, որոնք բացի անասնապահությունից զբաղվում են նաև հողագործությամբ: Այդտեղ, ինչպես ընդունված է, ամեն մի «ղեսմաթից», որը հավասար է 1,4 հեկտարի, կալվածատերը ստանում է 1800 կիլոգրամ բերք: Միաժամանակ գյուղացին ստիպված է ջրի համար ամեն մի ղեսմաթին վճարել 36 կիլոգրամ:

Թուրքմենստանում քանի որ գյուղացիներն ունեն իրենց անասուններն ու սերմացուն, ապա վարձած հողի դիմաց նրանք պարտավորվում են կալվածատիրոջը տալ ցանված սերմի չափ վարձ: Այն թուրքմենները, որոնք ստիպված են լինում բատրակություն անել կալվածատերերի մոտ, կոչվում են կուլլուղչի (قوللوچى): Ռիդա շահի ժամանակ անասնապահությամբ զբաղվող թուրքմենները արոտավայրերի համար վճարում էին յուրաքանչյուր գլուխ ոչխարին՝ մեկ ու կես ուիալ, էջին՝ 3 ուիալ, կովին՝ 5 ուիալ, գոմեշին՝ 10 ուիալ, ձիուն, ուղտին, ջորուն՝ 12 ուիալ:

Այբբեջանի նաճանգ: Դրուժյունը նույնն է նաև Իրանական Ադրբեջանում: Կալվածատիրոջն է պատկանում հողը, ջուրը և հաճախ էլ անասուններն ու սերմացուն: Կալվածատիրոջ բաժինը այստեղ ևս փոփոխական է. այն լինում է ընդհանուր բերքի $\frac{1}{5}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{2}$ և այլ մասերը: Ադրբեջանում էլ, ինչպես գրում է «Բեսուլե Այնե-դե» թերթը, կալվածատերերը հետևյալ ձևերով են թալանում գյուղացիներին.

1. Կալվածատիրոջ բաժին.

2. Պարհակներ և հարկեր.

¹ (امام مردم) «Նամեհ Մարդում», 11 սեպտեմբերի, 1947:

3. «Օժանդակութիւն» և պարտք, որ հետ է գանձվում կրկնակի շափերով:

4. Տուգանքներ:

5. Կոռ 'և Կեգար':

Ծանր և բազմազան են իրանական Աղրբեջանի գյուղացիության պարհակները: Իրանական Մեշլիսի XIV նստաշրջանում հյուսիսային Իրանի դեպուտատներից մեկը Մեշլիսի նախագահին ուղարկած իր նամակում, խոսելով այդ պարհակների մասին, գրում է, որ Իրանական Աղրբեջանում կալվածատերերը բոնի ուժի և խոշտանգումների եղանակով շարունակում են գյուղացիներից գանձել՝ միջնադարյան «րեդաթ» (رعدت) կոչվող տուրքերը:

«Քեդաթները» հետևյալներն են՝

Հաֆթ Աբբասի, «եղդի արբասի», (այս տուրքը կոչվում է թե՛ պարսկերեն անունով և թե՛ միևնույն ժամանակ եղդի արբասի թուրքերեն դարձվածքով), մեկ քառասուններորդ, մարդագլուխ, հավ, ձու, անվարձ աշխատանք, ոչխար, ներքնակի դրամ, եղան տուրք, յուղ, ձիու դարի, հյուրերի ծախս և այլն, մինչև իսկ Մակուի գյուղերից մեկում նասրեդդին շահի մոր պատանքի անվամբ տուրք են ստանում... Լիզվանում հաջի էհթեշամը իր գյուղերից հետևյալ տուրքերն էր ստանում.

1. Ի հավելումն գյուղատիրական բաժնի, ամեն մի տնից մի հավ ու տասը ձու:

2. Ամեն մի տնից հինգ հարյուր ուիալ կանխիկ, ամեն մի հոտից մի գառ:

3. Հարյուր ուիալ մի զուլգ եզից:

4. Ամեն մի գյուղացուց «մարդագլուխ» տասը ուիալ:

5. Անվարձ աշխատանք:

6. Մեկ քառասուններորդ:

7. Խարմանչիլիք և այլն²:

Ռիզաիեում, եթե կալվածատերը տալիս է հող ու սերմացու, ապա ստանում է բերքի կեսը, իսկ երբեմն էլ բերքի երկու երրորդը: Խոյի շրջանում կալվածատերերը «բաշփուլի» անվան տակ յուրաքանչյուր ոչխարից տուրք են ստանում երկու արբասի, ձիուց և կովից՝ 2,5 ուիալ, և էշից 3 ուիալ: Որոշ գյուղերում գյուղացիական ամեն մի ընտանիք տարեկան պետք է տա նաև մի զուլգ ոչխար:

Մակուի շրջանի որոշ գյուղերում գյուղացիները տալիս են նաև հետևյալ հարկերը. մի աման պահեստի համար (ամեն մի ամանը

¹ (بسوی آینه) «Բեսուլե Այենե», 3 մարտի 1952:

² «Հակաֆաշիսթերթ», հայերեն, Թավրիզ, 12 սեպտեմբերի, 1945:

8,5 կիլոգրամ է), երկու աման քեդխուդային, որոշ քանակի յուղ և մի քանի ոչխար և այլն՝ «փեշքաշ» անվան տակ, յուրաքանչյուր կալից մի աման «աթ հակկի» (ձիու բաժին) անվան տակ: Բացի այս բոլորը 1—5 թուման էլ գլխահարկ են վճարում:

Թավրիզից 40 կիլոմետր հյուսիս գտնվող Մուսումբար գյուղում գյուղացու տնկած ծառերի 5-ից մեկը պատկանում է աղային, ինչպես և խոտի՝ հինգ մասից մեկը: «Չբավականանալով դրանով,— կարգում ենք Թավրիզի «Հակաֆաշիստ թերթում»,— պարոն գյուղատիրոջ մտքում հղացել է այն անհեթեթ գաղափարը, թե այդ հողամասի վրա փոխանակ ծառ տնկելու կամ աճեցնելու, գյուղացին կարող է ցորեն ցանել, և ահա մի նոր աուրք՝ չցանված ցորենի համար:

Այն գյուղացիները, որոնք այլևս գյուղում չեն և քաղաքում բնակություն են անում, թեկուղ բացակա, համենայն դեպս նրանցից էլ ազահ կավածատները տուրքեր է գանձում»:

Եվ այսպիսով կավածատները հսկայական եկամուտներ են քաղում իրենց կավածքներից: Մակուի կավածատներից՝ Անալիխանումը հավաքում է տարեկան միայն հազար տոննա ցորեն:

Իրանական Ադրբեջանում և Քուրդիստանում իշխող ֆեոդալական հարաբերությունների մասին հետաքրքիր վկայություն ունի անգլիական «Contemporary Review» ժուռնալը. «Եթե որևէ մեկը,— կարգում ենք այնտեղ,— իսկապես ցանկանում է տեսնել գործող ֆեոդալիզմը, թող ճամփորդի դեպի Քուրդիստան և Ադրբեջան... Այդ մասերում խոշոր կավածատները իրենց վարձակալներից պահանջում են բերքի երկու երրորդը և միաժամանակ հանդես են գալիս որպես վաշխառուներ 40 տոկոս շահույթով»:

Քուրդիստանի նահանգ: Այստեղ նույնպես վարկահողերի հիմնական մասը պատկանում է խոշոր կավածատներին՝ մալիքներին և խաներին: Վարձակալության պայմանները բազմազան են. նայած տեղին և սովորույթին: Կավածատիրոջ բաժինը հիմնականում կախված է երկու գործոնից՝ հողի ու նրա վրա ցանվող կուտուրայի բնույթից և արդեն մեր կողմից նշված գյուղատնտեսական տարրերի մեջ կավածատիրոջ ունեցած մասնակցությունից: Միայն հողի դիմաց չոռոգվող հողերում կավածատները ստանում է բերքի մեկ տասներորդ մասը, իսկ ոռոգվող հողերում՝ մեկ հինգերորդը, բամբակի, բրնձի և ծխախոտի ցանքսից՝ մեկ երկրորդը, սակայն

¹ (بسوی آینه) «Բեսուլե Այենե», 3 մարտի, 1952:

² «Հակաֆաշիստ թերթ», Թավրիզ, 4 փետրվարի, 1944:

³ «Contemporary Review», 1953, № 1055, page 263:

բնական է, որ կալվածատերերը բացի հողից, տրամադրում են նաև սերմացու և գործիքներ, որոնք գյուղացու բաժինը իջեցնում են մինչև մեկ երրորդ մասի: Դրանով, իհարկե, քուրդ գյուղացին չի փրկվում: Նա պարտավոր է նաև բազմաթիվ այլ տուրքեր վճարել:

Իրանական պաշտոնական «էթթեյաթ» թերթը 1952 թ. օգոստոսի 30-ի համարում տպագրել է մի հոդված, որտեղ մանրամասն խոսվում է քուրդ գյուղացիների պարհակների մասին: Հոդվածում նշվում է, որ օրինակ՝ Քուրդիստանի գյուղերում մի ջուֆթի դիմաց կալվածատերը ստանում է՝ 1) կանխիկ դրամ՝ 100—200 ուիալ, 2) յուղ՝ 2—3 ման, 3) պանիր՝ 1—2 ման, 4) միջակ գիրուֆյան հավ՝ 6 հատ, 5) բեգարային աշխատող գյուղից՝ 10—25 հոգի, 6) էշի փոդ՝ 200—480 ուիալ, շնայած կալվածատերը ավտոմեքենա է օգտագործում, 7) նոր տարվա նվեր՝ 150 ուիալ տարեկան: 50 լույգ լծկան ունեցող գյուղը պարտավոր է կալվածատիրոջը տալ 10 ուիսար, 8) որոշ գյուղերում՝ 100—120 հատ քակոր, 9) ձու՝ 6—10 հատ, 10) 3—5 օր «դալե ջոֆթ» (այսինքն՝ գյուղացու լծկանը պետք է ձրի աշխատի կալվածատիրոջ համար), 11) որոշ գյուղերում՝ դարմանի երկու տասներորդը, 12) ցորենի և գարու բերքի երկուս ու կես տոկոսը՝ որպես պետական հարկ, 13) երկու բիդոն ցորեն հավելյալ ձևով, որը կազմում է մոտ 20 ման:

Թերթը նշում է, որ այս բոլորից բացի կալվածատերերը ստանում են նաև թիֆլիսյան, թեհրանյան, նոր տարվա, ոչնչի (تفلیسانه—تهرانیه—انانیه—انانیه—انانیه) կոշվող տուրքերը:

Թիֆլիսի կոշվող տուրքի էությունն այն է, որ գյուղացին այժմ պարտավոր է հարյուր տարի առաջ կալվածատիրոջ պապի Թիֆլիս կատարած ճամփորդության ծախսերը հոգալու համար ըստ իր կարողության մի գումար վճարել:

Թեհրանյան տուրքը վճարվում է կալվածատիրոջ կնոջ Թեհրան կատարած ճամփորդության ծախսերի համար:

Կալվածատիրոջ ներկայացուցիչը՝ մոբաշիրը, իր հերթին ևս տուրք է գանձում, որը կոչվում է «ոչնչի» համար:

Իրանական Քուրդիստանի որոշ մասերում կա մի ուրիշ տուրք ևս, որը կոչվում է «սուրանե»։ Գյուղացին դա վճարում է կալվածատիրոջը, ամուսնության թույլտվություն ստանալու համար:

«Բեսուլե Ալենդե» թերթը այսպես է նկարագրում քուրդ գյուղացիության վիճակը. «Քուրդիստանի գյուղացիությունը բավական դժվարին պայմաններում է ապրում: Դեռևս հիմա էլ, XX դարի երկրորդ կեսին, ֆեոդալական տնտեսությունն է իշխում ամբողջ Քուր-

դիստանում: ...Ֆեոդալ-խոշոր կալվածատերեր, տարբեր անվան տակ խլում է գյուղացիների ամբողջ ունեցվածքը»:

Իսֆահանի նախագ: Իսֆահանի նահանգում մեծ մասամբ բերքը բաշխվում է հետևյալ ձևով. երկու բաժին կալվածատիրոջը, մեկ բաժին գյուղացուն:

Իսֆահանի Հայդարաբադում և Ամիրաբադում բերքի երեք հինգերորդը հասնում է կալվածատիրոջը, երկու հինգերորդը՝ գյուղացուն: Իսֆահանից Շիրազ տանող ճանապարհի վրա գտնվող Դեհլի գյուղում կալվածատեր Չուբինի հողերը մշակում են մոտ 4 հազար գյուղական ընտանիքներ: Գյուղացիներն իրենց աշխատութից բացի ուրիշ ոչինչ չունեն: Կալվածատերեր տալիս է հողը, ջուրը, սերմացուն, անասունները, գյուղատնտեսական գործիքները, և վերցնում բերքի ¹/₅ մասը, չհաշված դեռ մյուս տուրքերը:

«Էթթելաթ» թերթը, խոսելով Իսֆահանի գյուղացիության վիճակի մասին, գրում է. «Չնայած Իսֆահանի գյուղացու գործադրած ամբողջ ջանքերին... բերքի սակավության և ապրուստի միջոցների թանկության պատճառով, նա մեծ մասամբ սոված է, իսկ շոր ու աղետային տարիներին սովից ստիպված կամ փախչում է ուրիշ վայրեր, կամ էլ ոչնչանում: Հատկապես Գարգան գյուղում նկատվել է, թե ինչպես գյուղացիները խոտով են սնվում»²:

Համադան: Համադանի շրջանը աչքի է ընկնում բերքի բաշխման բազմազանությամբ: Իրանական «Բանդե Մարդում» թերթը տպագրել է մի հետաքրքիր փաստաթուղթ, որը ցայտուն կերպով ցույց է տալիս Համադանի շրջանի գյուղացիների ծանր պարտավորությունները:

1953 թ. պատահում է այսպիսի մի դեպք: Համադանի շրջանում Նիզար Խաթուն գյուղի գյուղացիները մերժում են կալվածատիրոջ բաժինը տալ: Կալվածատերեր արդարադատության օրգանների միջոցով պաշտոնական գրություններ է ուղարկում ամեն մի առանձին գյուղացու անունով, որով և պահանջում է իր բաժինը: Գրության մեջ ասվում է. «Ձեզ հայտնում ենք, որ Համադանի նահանգապետության, ժանդարմերիայի և արդարադատության մոտ ձևակերպված և գոյություն ունեցող գործերի, հետաքննությունների և կենտրոնական մարմիններին ուղղված բազմաթիվ դանդաղների համաձայն, դուք այս տարի գյուղում խլրտում ստեղծելով և իմ ներկայացուցչին սպառնալով ու ճնշելով, տանուտերին փոխելով և վերջապես անընդունելի և ինքնագլուխ կերպով, ձեր ցանկությամբ

¹ (بسی آئنده) «Բեսուդե Այենդե», 21 հունվարի, 1953:

² (اطلاعات) «Էթթելաթ», 22 հուլիսի, 1953:

րերը հավաքել և և ամեն մեկը ըստ ձեր հայեցողության և առանց կալվածատիրոջ ուղղակի հսկողության, որոշ քանակի ցորեն հանձնելով, խուսափել ևք վճարել կալվածատիրական բաժնի մնացած ցորենը և դարին, նույնպես և դարմանն ու խոտը, այգուց և բանջարանոցից (սեյֆի) հասանելիք բաժինը, արոտավճարը (ալաֆ-շար), րերը քաղաք փոխադրելու վարձը և հողավճարը: Կալվածատիրոջ բաժինը ապահովելու համար արդարադատության պաշտոնական մասնագետը սահմանել է, որ յուրաքանչյուր զոջի (զույգ ևլ) դիմաց դուր պարտավոր եք վճարել՝ 1) ցորեն և գարի 6 խարվար, 2) դարման՝ 2 խարվար, 3) խաղող՝ 1 թանաբից (չվան) 150 ման, 4) բանջարանոցի 1 թանաբից՝ 500 ուիալ, 5) խոտի մեկ թանաբից՝ 1230 ման չոր խոտ, 6) խոտարածի դիմաց ամեն մի կովին, լշին և այլն 20 ուիալ և ամեն մի այծին ու ոչխարին 10 ուիալ, 7) րերը քաղաքի պահեստը փոխադրելու վարձ՝ խարվարը 50 ուիալ, 8) ուան հողավճարը մետրը մեկ ուիալ... Այս ամենը պետք է երեք օրվա լնթացքում վճարեք, եթե ոչ համաձայն իմ վրա, որպես կալվածատիրոջ ներկայացուցչի, դրված պարտականությունների, ես ստիպված կլինեմ՝ օգտվելով պետական օրենքի 3-րդ հոդվածից, ձևականից այդ բոլորը պահանջել և գանձել կրկնակի չափով, ավել-լաղնելով դրան նաև դատական ծախսերը»²: Այնուհետև թերթը շարունակում է, որ այդ միայն օրինական պահանջներ են, և եթե դրան ավելացնենք նասրեղդին շահի մոր պատանքի փողը, բեսմելահի, թուշուն թոցնելու, ծխելու, արևի, մոլայի և այլ տուրքերը, ապա ռթալանչիների ոճրագործությունների միայն մի մասը թվարկած կլինենք»:

«Վահագաթե Ասիա» թերթը հաղորդում է, որ Համադանի խանդար գյուղի գյուղացիները, քաղաք գալով, գանգատվել են կալվածատիրոջ արարքներից: «Գյուղացիները ասել են, որ կալվածատերը, բացի իր բաժնից, մեզանից հետևյալ տուրքերն է գանձում. ամեն շաբաթ մի շարաք կաթ, խաղողի յուրաքանչյուր 10 վազ ունեցող այգուց 5 ուիալ, փոխանակ խաղողի յուրաքանչյուր 30 վազ ունեցող այգուց 5 ուիալ ստանալու, ամեն մի մարդուց մի հալ և ամեն մի պտուղի ծառից բերքի մեկ չորրորդ մասը: Այս տարի, որովհետև հավի վաճառքը իրեն համար դժվար էր, մեզանից ամեն մի հավի փոխարեն 40 ուիալ պահանջեց: Գյուղացիներին ստիպում էր, որ սարից մինչև գյուղ, որը 10 ֆարսախ (70 կիլոմետր) տարածություն է, մի բեռ ձյուն բերեն իրեն համար, և ով որ չէր

¹ Թանաբը հավասար է 0,8 հեկտարի:

² (بانك مردم) «Բանգե Մարդում», 24 ապրիլի, 1953:

բերում 50 ուիալ տուգանվում էր: Իսկ այս տարի մտագիր էր ձյունի փոխարեն 5 ման ցորեն ստանալ¹:

Թեհրան: Թեհրանի շրջանում տարածված է գավառների ձևը (گاو بندى) (լծկանի տեր գյուղացիներ): Յուրաքանչյուր գավառնդրունենում է 4—6 հզ: Թեհրանի շրջանի գյուղացիները անասուններ չունեն, ուստի և նրանք պայմանագրային կարգով գավառների հետ միասին ձեռնարկում են հողի մշակման: Յուրաքանչյուր և՛ չորս աշխատավոր գյուղացու հետ միասին կազմում է մեկ միավոր, որը կոչվում է «բունհ» և ի վիճակի է 8—10 խարվար հացահատիկ մշակելու: Բունհի մեջ ներգրավված գյուղացիներից ամեն մեկը ունի առանձին պարտականություն՝ մեկը «սարաբյար» է, մյուսը՝ «դոմբի արյար», որոնք հիմնականում զբաղվում են հողի ոռոգումով ու քաղհանով, իսկ մյուս երկուսի պարտականությունն է հողի հերկումը և ցանքսը:

Բերքը սկզբից բաշխվում է գավառների և կալվածատիրոջ, իսկ եթե կալվածատերը արենգով է տվել ինչ-որ երրորդ անձնավորության, ապա նրանց միջև, որից հետո գավառների բաժինը բաշխվում է նրա և գյուղացիների միջև: Երբեմն այդ բաշխումը հետևյալ պատկերն է ունենում: Բերքի 50 % վերցնում է կալվածատերը՝ հողի և ջրի դիմաց, 25 % գավառնդր՝ անասունների և սերմացուի դիմաց, իսկ մնացած 25 % էլ բաժանվում է գյուղացիների միջև: Մյուս կողմից գյուղերում, — գրում է «էթթեկաթ» թերթը, — միայն գավառների դրությունն է համեմատաբար լավ, իսկ գյուղացիների դրությունը շատ վատ է և միշտ հուսահատ վիճակում են ապրում, քանի որ բացարձակապես ապագայի նկատմամբ վստահ չեն և միշտ գավառների կողմից ենթակա են վտարման...»²:

«էթթեկաթ» թերթը հետաքրքիր տվյալներ է տալիս Թեհրանի շրջակայքում չորս հզ ունեցող մի գավառների եկամտի մասին: Երկու հզան օգնությամբ չորս գյուղացիները կարող են ցանել 10 խարվար աշնանացան և 2 հեկտար զարնանացան: Աշնանացանը մեկին տասներկու հաշվով տալիս է 120 խարվար հացահատիկ և 150 խարվար դարման, իսկ զարնանացանից ստացվում է 16 հազար ուիալի բերք: Կալվածատիրոջ բաժինը առանձնացնելուց հետո մնում է 60 խարվար հացահատիկ, 75 խարվար դարման և 8 հազար ուիալ դրամ, որի կեսը վերցնում է գավառնդր անասունների և

¹ (وحدت آسیا) «Վահդաթե Ասիա», 21 սեպտեմբերի, 1953:

² (اطلاعات) «էթթեկաթ» 20 հուլիսի, 1953:

«Լրմացուի դիմաց և միայն մնացած մասը բաժանվում է 4 գյուղափրկների միջև»:

Բայց այս կատարվում է լավագույն դեպքում: Շատ գյուղերում դրուժյունը անհամեմատ ավելի վատ է: Օրինակ, Խարում և Վարամինում գավառները շորս գյուղացիների և մեկ եզան օգնությամբ, տարեկան ստանում է միջին հաշվով 100 խարվար հացահատիկ: Հողեռականներին և այլոց տրվող բաժինը, որի մասին կխոսենք քիչ հետո, մոտավորապես կազմում է 5 խարվար: Մնացած 95 խարվարը բաժանվում է կալվածատիրոջ և գավառների միջև: Գավառները իր բաժնից՝ 47,5 խարվարից վերցնում է սերմացու, մոտավորապես 8—10 խարվար: Այնուհետև նա առանձնացնում է վարչական պաշտոնյաների բաժինը, որից հետո մնացածը բաժանում է երկու մասի՝ մեկը իրեն, իսկ մյուսը՝ շորս գյուղացիներին: Շատ գյուղերում դրուժյունը էլ ավելի վատ է. օրինակ՝ Խալալյան կոմունիստական պարտիայի օրգան «Ունիտա» թերթի հատուկ թղթակից Մաշուկին, 1951 թ. այցելելով Իրան, գրում է. «Իմ հավաքած տեղեկությունները վկայում են հետևյալի մասին. Շարեզանում (Թեհրանից 20 կիլոմետր հեռավորության վրա հինգ հոգուց բաղկացած գյուղական ընտանիքը մեկ տարվա աշխատանքի համար ստացել էր 50—55 կիլոգրամ ցորեն, 105 կիլոգրամ գարի և 30 թուման դրամ: Ընդ որում պետք է նշել, որ տարվա ընթացքում աշխատել են ընտանիքի բոլոր հինգ անդամները... Մի իտալացի բժիշկ, որն աշխատում էր Իրանում... պատմեց ինձ, որ... ամսական 150 ռիալ փող աշխատող գյուղացին Իրանում համարվում է երջանիկ: Իրանական գյուղերում այսպիսի ասացվածք կա՝ «ոտում ես այնքան, որպեսզի չմեռնես սովից»¹:

Հետաքրքրական է նաև հետևյալ փաստը: 1954 թ. փետրվարին Թեհրանի շրջակայքի Խանլը գյուղի հողերը վաճառելու կապակցությամբ ծիսակատարության ժամանակ շահը մի գյուղացուց հետաքրքրվում է նրա տարեկան եկամտի մասին: Գյուղացին պատասխանում է, որ տարեկան 60 խարվար ցորեն և 2 խարվար բամբակի բերք է ստանում, որից միայն 10—12 խարվարն է իրեն մնում²:

Արաֆ (նախկին Սովետական) Արաքում ընդունված պրակտիկան «սեքուլթն» է: Եթե բերքի մեկ երրորդը կալվածատերն է վերցնում և երկու երրորդը գյուղացուն թողնում, ապա դա կոչվում

¹ (اطلاعات) «Էթթեկաթ», 30 հուլիսի, 1953:

² М. Мачокки, Иран в борьбе, Москва, 1953, стр. 112,

³ (اطلاعات) «Էթթեկաթ», 3 փետրվարի, 1954:

է սեքութ, բայց երբ կալվածատերը տրամադրում է նաև սերմա-
ցուն, մի բան որ շատ հաճախ է պատահում, և վերցնում է բերքի
երկու երրորդը, ապա դա կոչվում է «սեքութն մաաքուս» (سكوت
معهور): Առաջին ձևը հաճախ խախտվում է կալվածատերերի կող-
մից: «Բեսուլյե Այենդե» թերթը գրում է. «Գյուղերի մեծ մասում կալ-
վածատերերը խուսափում են հենց այդ շինծու կանոնից էլ: Օրինակ՝
Սողուզ գյուղում շնայած, որ իրենք գյուղացիներն են հողերը մշա-
կելի դարձրել, անասունը և սերմացուն էլ գյուղացունն է, այդու-
հանդերձ կալվածատերերը բերքի կեսը վերցնում են որպես արբա-
րի բաժին: Ֆարահանի Ֆարմահին գյուղում այդպիսի հողերից
կալվածատերերը բերքի երկու երրորդն են վերցնում: Ֆարահանի
հոշք և Թալխար գյուղերում կալվածատեր Ալի Մանսուրը (նախ-
կին պրեմիեր) դեյմի հողերից մեկ հինգերորդ բաժին էր վերցնում,
մինչդեռ անցյալներում մեկ քառասուներորդ էին վերցնում... Որոշ
գյուղերում «արևի տուրք» է գանձվում: Այս կարգը տարածված է
այն վայրերում, որտեղ չամիչ պատրաստելու համար խաղողը
արևի տակ են փռում, և կալվածատերը արևի ճառագայթների հա-
մար գյուղացուց տուրք է պահանջում¹:

Արաքում կան նաև մի քանի հայաբնակ գյուղեր: Հայ գյու-
ղացիները էլ ավելի ուժեղ շահագործման են ենթարկվում: «Նո-
վիդե Այենդե» թերթը գրում է. «Սեփահարիները Արաքում հայ
գյուղացիներին գյուղերից «մուսուլման չլինելու» անվան տակ
վտարում են: Կալվածատերերը «հայ լինելը», պատրվակ են դարձ-
րել և հայ-գյուղացիներին մշակելի հող տալու համար 200 թուման
կաշառք են պահանջում: Հայաբնակ վայրերում խաղողի վաղերի
հարկերը 4 անգամ ավելացրել են և հակառակ սովորության առ-
վույտից էլ հարկ են վերցնում²:

Սավեի շրջանի Բայաթ գյուղում կալվածատիրոջ բաժինը բեր-
քի 1/5 մասն է կազմում: Խոսելով Արաքի գյուղացիության վիճակի
մասին, «Նազմեյե Նո» թերթը գրում է. «Արաքի 400 հազար բնակ-
չության 90 տոկոսը անհող գյուղացիներ են: Մեկ գյուղացու ըն-
տանիքի միջին եկամուտը տարեկան 150—200 ման ցորենից ու
գարուց ավելին չի»³:

Յազդ: Յազդի շրջանում անձրևները շատ հազվադեպ են և վար
ու ցանքի համար ջուրը ստացվում է միայն կանաթներից:

¹ (بسوی آینه) «Բեսուլյե Այենդե», 13 փետրվարի, 1953:

² (نوبد آینه) «Նովիդե Այենդե», 2 հուլիսի, 1953:

³ (نغمه نو) «Նազմեյե Նո», 14 հոկտեմբերի, 1953:

Յաղղի կալվածատիրական գյուղերում բերքի բաշխումը միանգամայն տարբեր ձևով է կատարվում: Գյուղացին կալվածատիրոջից հողը և ջուրը առանձին-առանձին է վարձում, որոնց դիմաց վճարում է որոշակի գումար: «Այսպես օրինակ,— գրում է «Էթթե-լաթ»-ը,— հողի յուրաքանչյուր կաֆիզը (հողի միավորը Յազդում կաֆիզն է, որը հավասար է 936 մետրի) վարձում են 50 ման ցորենով, իսկ ջուրն էլ առանձին՝ մինչև կումը 70 թումանով»¹:

Յաղղի մոտ գտնվող Ալիաբադ, Հուսեյնաբադ և Հասանաբադ գյուղերում ջրի վարձի միջին գումարը 1945 թ. ամեն մի սարուի (10 րոպեի ջուր) դիմաց 7—10 ման ցորեն կամ գարի էր²:

Անարայի շրջանում շնայած միայն հողը, ջուրը, սերմացուն են կալվածատիրոջը պատկանում, իսկ գյուղացիներին՝ անասունները, այգուհանդերձ կալվածատերը փոխանակ բերքի ³: վերցնելու, վերցնում է 1/6-ը և գյուղացիներին մնում է 1/6-ը:

Ֆարսի նահանգ: Ֆարսի նահանգի Ֆասայի շրջանում կալվածատերերը վերցնում են բերքի 1/3 մասը:

Շիրազի, Բելղայի, Մաբդաշտի, Սարվիստանի շրջաններում արհեստական ոռոգվող հողերում կալվածատերը տալիս է հողը, ջուրը, սերմացուն և վերցնում է բերքի 2/3 մասը: Այն հողերում, որոնք առաջ չէին ցանվում և որտեղ կալվածատերերը վաչկատուն ցեղերի թալանի վախից չէին համարձակվում գյուղացիներին սերմացու տալ, այժմ մշակելով սովորութուն է դարձել, որ սերմացուն իրենք գյուղացիները տան: Այս պարագայում գյուղացին կալվածատիրոջը հողի և ջրի դիմաց տալիս է բերքի 1/3 մասը: Հողը օգտագործելու դիմաց նովրուզին (իրանական նոր տարուն) գյուղացին կալվածատիրոջը պարտավոր է 100, ձու, կամ երկու հավ տալ:

Քամֆիրուզ գյուղում, որտեղ բրինձ է ցանվում, կալվածատիրոջ բաժինը յուրաքանչյուր հեկտարին սահմանված է 220 ման բրինձ, և 5 ման չամփա (բրնձի մի տեսակ)³:

Ջահրումում տարածված է նաև գավառադալին սիստեմը: Եթե երկու գավառնդ միասին են աշխատում և յուրաքանչյուրն ունի մեկ եզ, ապա բերքի իրենց բաժինը նրանք կիսում են հավասարապես: Եթե որևէ գավառնդ ունի երկու եզ և աշխատում է երկու գյուղացու օգնությամբ, ապա իրեն հասանելի բաժնի կեսը նա:

¹ (اطلاعات) «Էթթե-լաթ», 32 սեպտեմբերի, 1953:

² A. K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, London, 1953, page 318.

³ (اطلاعات) «Էթթե-լաթ», 13 հոկտեմբերի, 1953:

վերցնում է որպես գավառահրե (եզան բաժին, ٥٠٠٠), հով մնացածը երկու գյուղացիները կիսում են հավասարապես: Դեյմի հողերում գավառահրեները իրենց օգնող գյուղացիներին վճարում են երկու ձևով.

1) եթե անձրևներ չեն լինում և ցանքսը ոչնչանում է, սերմացուի կեսի չափ, 2) իսկ եթե բերքը հաջող է լինում՝ բերքի մեկ հինգերորդ մասը: Այս ձևը կոչվում է «յակթար»:

Խիրում յուրաքանչյուր հողամասում աշխատում են հինգ հոգի, որոնցից մեկը ինքը գավառահրե է և տրամադրում է մի զույգ եղ: Բերքի երեք քառորդը վերցնում է կալվածատերը՝ հողի, ջրի և սերմացուի դիմաց, մնացած մեկ քառորդի կեսը վերցնում է գավառահրե, իսկ մյուս կեսը բաժանվում է չորս գյուղացիների միջև: Այսպիսով յուրաքանչյուր գյուղացի ստանում է աշնանացանի մեկ երեսուներկուերորդ մասը, և գարնանացանի մեկ քսանչորսերորդ մասը: Ի հավելումն այս շնչին վարձատրության նրանք ստանում են նաև «թահի քուբհ» կոչված վարձը, որը տրվում է նրանց նախքան բերքի բաշխումը. դա հավասար է 25 ման հացահատիկի յուրաքանչյուր 1000 մանից, այսինքն՝ բերքի 2,5 %: Այս գումարը հավասարապես բաժանվում է չորս գյուղացիների միջև և գավառահրե նրանից մաս չի ստանում: Մի շնչին գումար էլ ընդհանուր բերքից հատկացվում է չորս գյուղացիներին հետևյալ երեք անվան տակ. մալիբի՝ կոշիկի համար (Ֆարսում կտորից կարված գիվե պարսկական կոշիկը կոչվում է մալիբի), դրոքոնի՝ հնձելու համար և խարմանքուբի՝ կալսելու համար:

Սիստանի նահանգ: Սիստանում կալվածատերերը հողից և ջրից բացի սովորաբար տալիս են նաև սերմացուն, իսկ գյուղացիները անասունները վարձում են ուրիշից: Կալվածատերերը վերցնում են բերքի $\frac{2}{3}$ -ը, իսկ որոշ դեպքերում էլ $\frac{3}{5}$ -ը:

Գյուղատնտեսական տնտեսության միավորը Սիստանում «փագավի» (١٥٠٠) է կոչվում. սա բաղկացած է հինգ գյուղացուց, որոնք ցանում են 8 խարվար (2400 կիլոգրամ) սերմացու: Գյուղացիները անասունները վարձում են գավառահրեից (անասնատերերից), որոնց որպես վարձ տալիս են բերքի երկու տոկոսը, որպես կալսող եզան դրոնի կոչվող վարձ, իսկ 30 տոկոսը՝ որպես հերկող եզան վարձ:

Իրանական «Նամեհ Մարդոմ» թերթը հաշվել է, որ այուրաքանչյուր սիստանցի գյուղացու ընտանիքի բաժինը միջին թվով

¹ (نام مردم) «Նամեհ Մարդոմ», 1948, № 253:

«արեկան 823 կգ ցորեն և գարի է կազմում... այսինքն՝ միայն 2569 տոննա»։

Սխտանի որոշ մասերում մինչև այժմ էլ կիրառվում է մի պրակտիկա, ըստ որի բերքը բաժանվում է երեք մասի, մի մասը յվրցնում է կալվածատերը, մնացածից հանվում է սերմացուն, որը նույնպես վերցնում է կալվածատերը, այնուհետև պակասեցվում է անասունների վարձը և գյուղական պաշտոնյաներին հասանելիք մյուս բաժինները, որից հետո միայն մնացածը բաժանվում է 7 մասի։ Հինգ մասը հասնում է փաղավի վրա աշխատող հինգ գյուղացիներին, վեցերորդ «մարդեմուրդե» (մեռած մարդ) կոչվող մասը նորից վերցնում է կալվածատերը, այն պատրվակով, որ իբր թե ինքն էլ որպես վեցերորդ մարդ աշխատել է, իսկ յոթերորդ մասը հատկացվում է սալարին՝ դաշտային աշխատանքները հսկողին։

Բերքի բաշխման վերահիշյալ բազմաթիվ ձևերից բացի Իրանի տարբեր մասերում կիրառվում են այլ ձևեր էլ, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են մեր հիշատակած ձևերին։

Այն ամենը ինչ ասվեց, գյուղացիներից գանձվող բազմաթիվ տուրքերի, պարհակների մասին դեռ ամբողջը չէ։ Գյուղացին իր վրա կրում է բազմաթիվ ուրիշ ծանր պարտավորություններ ևս։

Գյուղացու նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի և խիստ շահագործման լավագույն ապացույց է միջնադարյան կոռային աշխատանքի պահպանումն իրանական գյուղում։ Բացի այն, որ գյուղացին պարտավոր է կալվածատիրոջը տալ բերքի առուծի բաժինը, նա պարտավոր է նույնպես որոշ շրջաններում բեգարություն անել հոգուտ կալվածատիրոջ։ Գյուղացու համար շատ ծանր է և անտանելի կոռային աշխատանքը՝ այսպես կոչված «բիգարին» (بیگاری)։ Բիգարին ընդունված է հատկապես Քուրդիստանում, Ազրբեջանում, Խուզիստանում, Ֆարսի որոշ մասերում, Քերմանում և Արևելյան Իրանում։ Այգ մասին խոսելով, «Բանգե Մարգում» թերթը գրում է. «Իրանի արևմտյան, հարավային և կենտրոնական շրջանների ֆեոդալական գյուղերում, մինչև իսկ հյուսիսում և Ադրբեջանում դեռևս տարածված է բեգարության դաժան սովորությունը»²։

Կոռային աշխատանքի համատարած ձև է գյուղացու կողմից կալվածատիրոջ բաժնի փոխադրումը կալից մինչև պահեստ, որը հաճախ գտնվում է քաղաքում։ Ադրբեջանում, գյուղացու պարտավորությունների մեջ է մտնում ոչ միայն կալվածատիրոջ բաժնի

¹ (نامه مردم) «Նամե Մարգում», 1948, № 263։

² (بانك مردم) «Բանգե Մարգում», 21 մարտի, 1953։

փոխադրումը, այլ մինչև իսկ կալվածատիրոջ կողմից պետութ-
յանը տրվող նատուրալ հարկի փոխադրումը: Նույնը կատարվում է
նաև Քուրդիստանում, Քերմանում և այլ նահանգներում:

Գյուղացիներից բեգարային աշխատանքը պահանջվում է
տարբեր ձևերով. օրինակ՝ յուրաքանչյուր տնից, վարելահողից կամ
ջրի բաժնից, և այն բաղկացած է լինում սահմանված օրերի՝ գյու-
ղացու կամ թե նրա անասունների ձրի աշխատանքից: Գյուղացու
ձրի աշխատանքը օգտագործվում է շենքերի շինարարության, իրի-
գացիոն կառուցումների, ճանապարհաշինության մեջ, կամ և
գյուղատնտեսական աշխատանքներում: Քուրդիստանում, օրինակ,
սահմանված է, որ յուրաքանչյուր ջուֆթի դիմաց գյուղացիները
պարտավոր են մի քանի օր բեգարային աշխատանք կատարել,
կամ անասուններ տրամադրել: Սանանդաջի մոտ գտնվող Հասանա-
բադ գյուղում ամեն մի ջուֆթից պահանջվում է տարեկան 7 օրվա
գյուղացու աշխատանք և 4 օրվա էջի աշխատանք: Դա կոչվում է
«հաֆթ նաֆարի» 7 հոգանոց (هفت نفری) և «չահար օլադի» չորս
էջանոց (چهار آغی) պարտականություն: Բացի այդ գյուղացիները
պարտավոր են զարնանը հողատիրոջ այգում աշխատել: Յուրա-
քանչյուր տնից էլ պահանջվում է երկու օրվա ձրի աշխատանք¹:

Արաքում որոշ օրեր գյուղացիները գնում են կալվածատիրոջ
մոտ և աշխատում են նրա այգում, նորոգում շենքերի կտուրները.
ձյունից մաքրում կտուրներն ու բակերը, տնկում ծառեր և այլն²:

Դայանում ամեն մի ջուֆթից գյուղացու չորս օրվա աշխա-
տանք է պահանջվում: Կալվածատերը տալիս է բեգարության գնա-
ցող գյուղացիների սնունդը և ուրիշ ոչինչ:

Մանր է հատկապես կառավարության կողմից բռնի կերպով
գյուղացիներին ձրի աշխատեցնելը: Ժանդարմները գյուղացիներին
քշում են ռազմական նշանակություն ունեցող ճանապարհաշինու-
թյան կամ զորանոցների կառուցման համար, երբեմն մինչև իսկ
բերքահավաքի ժամանակ:

Բեգարային աշխատանքներ կատարելուց հրաժարվելը մեծ
հանցանք է համարվում. «Բեսուլե Այենդե» թերթը գրում է,
որ «այն գյուղացիները, որոնք հրաժարվում են բեգարությունից.
խստագույն ձևով պատժվում են: Այս տարի աշնանը կալվածա-
տեր Ահմադ Ազիզին Մահաբադի շրջանում մի գյուղացու ստի-
պում է բեգարություն անել, բայց գյուղացին բողոքում է և ասում.
աշխատանքը պետք է վարձի դիմաց կատարվի: Ահմադ Ազիզին

¹ (بسوی آینده) «Բեսուլե Այենդե», 21 հունվարի, 1953:

² (بسوی آینده) «Բեսուլե Այենդե», 13 փետրվարի 1953:

կարգադրում է, որ այդ դյուղացուն, կնոջ, եղբայրների և գույքի հետ այրել իր տնակում: Ռիշաֆիղների (ծերունիների) խնդրանքով կալվածատերը այդ մտքից հրաժարվում է: Բայց պնդում է, որ վիրավորանքի հատուցման համար դյուղացին թրիք ուտի»: Այս լուրերից հետո թերթը ավելացնում է, որ «կարելի է հազարավոր նման օրինակներ բերել»¹:

Անկախ սահմանված օրերից կալվածատերը հարկ եղած դեպքում կարող է կանչել դյուղացուն իր հողերի վրա աշխատելու: Այդ պարտականությունը Քուրդիստանում կոչվում է գալ, որը կատարվում է ի հավելումն որոշակի սահմանված աշխատանքային օրերի: Կոռի այս ձևից օգտվում են ոչ միայն խոշոր կալվածատերերը, այլ նաև խուրդեմալիքները:

Իրանական Ադրբեջանի Վաթղաքան, Ուզունդիլ դյուղերում չորս օրվա անվարձ աշխատանք է պահանջվում յուրաքանչյուր «փանզ-դահից»՝ տասնհինգյակից (գյուղի վարելահողերը բաժանվում են 93 փանզդահի): Խուրդիստանում պահանջվող բեգարային աշխատանքը համեմատաբար այլ նահանգների ավելի թեթև է, յուրաքանչյուր վարելահողի դիմաց դյուղացին պարտավոր է մեկ օր բեգարություն անել:

Ջանջանի խամսեում ջուֆթից մեկ էջ է տրվում բերքի կալվածատիրոջ բաժինը փոխադրելու համար և ամեն մի ընտանիք էլ մեկ օրվա բեգարություն է անում կալվածատիրոջ շենքը կառուցելու կամ այգիները մշակելու համար²:

Որոշ շրջաններում կիրառվում է մի այլ պրակտիկա: Կալվածատերը իր հողերը վարձով տալիս մի կտոր էլ թողնում է իրեն համար: Գյուղացի-վարձակալները բացի արենդով վերցրած հողերից, ձրի կերպով մշակում են նաև կալվածատիրոջ այգ կտոր հողամասը: Դա Դիդֆուլում հայտնի է որպես «գարա», իսկ Իրանի արաբաբնակ վայրերում՝ որպես «շիքարթե»³:

Քերմանում բեգարը կոչվում է «քալուն»: Քալունը ավելի ծանր է այն շրջաններում, որտեղ խաները դեռևս շարունակում են իրենց իշխանությունը:

Ջավհում բեգարային աշխատանքը կատարվում է մի այլ ձևով: Ամեն մի սահրային կցված է մի մարդ, որը կոչվում է «բիգ-րեհ»: Նա ծառայում է կալվածատիրոջը, բայց նրան վճարում են սահրան մշակող դյուղացիները:

¹ (بسوی آینه) «Բեսույե Այենդե», 21 հունվարի, 1953:

² (بسوی آینه) «Բեսույե Այենդե», 28 դեկտեմբերի, 1952:

³ A. K. S. Lambton... p. 332:

Շատուկ մի ձևի բեգարային աշխատանք է կիրառվում Սիսթանում, որը կոչվում է «հաշար»։ Դա պահանջվում է իրիզացիոն ցանցերի կառուցման և դրանց նորոգումների համար։ Սիսթանի խալիսե հողերում այդպիսի բեգարային աշխատանք է ստանում կառավարությունը։ Կառավարական պաշտոնյաները Սիսթանի գյուղացիների բեգարային աշխատանքը օգտագործում են ոչ միայն իրիզացիոն ցանցի, այլև ուրիշ աշխատանքների համար, ինչպես օրինակ ճանապարհաշինության և այն էլ ոչ միայն Սիսթանում, այլ մինչև իսկ ուրիշ նահանգներում, օրինակ՝ Բլուչիստանում։

Բեգարային աշխատանք է նաև այն պարտականությունը, ըստ որի գյուղացին պարտավոր է որոշ քանակի վառելիքայտ մատակարարել կալվածատիրոջը։ Դա տարածված է համարյա իրանի բոլոր շրջաններում։

Մենք կանգ առանք իրանի տարրեր շրջաններում գյուղացիներից գանձվող ռենտայի, տուրքերի և պարհակների բազմաթիվ ձևերի ու չափերի վրա։ Փաստերը ցույց են տալիս, որ միջնադարյան, ֆեոդալական դաժան եղանակներով շահագործվող իրանի բնակչության գերակշռող մեծամասնությունը կազմող գյուղացիությունը, իր վրա է կրում կալվածատերերին տրվող ռենտայի, ամբողջ պետական հարկերի ծանր բեռը, և այլ տնտեսական ու արտատնտեսական պարտավորություններ, որոնք հասցրել են նրան ժայրահեղ չքավորության։ Անհրաժեշտ է նշել, որ իրանի գյուղացիության այս վիճակը իր հերթին հանդիսանում է երկրի տնտեսության զարգացումն ու ժողովրդական մասսաների ամենատարրական իրավունքների պահպանման գործն արգելակող էական հանգամանքներից մեկը։

Г. М. ЕГАНЯН

ЗЕМЕЛЬНАЯ РЕНТА В СОВРЕМЕННОЙ ИРАНСКОЙ ДЕРЕВНЕ

Резюме

На основе критического анализа иностранных источников и, в первую очередь, материалов современной иранской прессы, в статье освещаются формы угнетения крестьянских масс Ирана. Ввиду специфики экономического развития окраин Ирана в статье дано общее и дифференцированное исследование существующих налоговых институтов и земельной ренты в Мазендаране, Гиляне, Азербайджане, Курдистане, Хорасане, Фарсе, Исфагане, Систане, а также в районах Тегерана, Хамадана, Арака, Иезда и других городов.

В статье также рассматриваются многообразные формы повинностей, категории и размеры дани, виды и способы распределения урожая, основанные на «унифицированной» старинной «пятичленной формуле разделения урожая», узаконивающей произвол и жестокую эксплуатацию крестьян.

Иранское крестьянство несет на себе всю тяжесть выплачиваемых помещикам ренты, государственных налогов и других экономических и внеэкономических повинностей, способствующих росту крестьянского движения, усилению борьбы за землю, за демократические свободы и изгнание из Ирана империализма.